

การศึกษาของสตรีสมัยสุโขทัย-รัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1800-2411)

สมัยสุโขทัย

1. โครงสร้างทางสังคมโดยทั่วไป

สภาพทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคมในสมัยสุโขทัยนั้น มีลักษณะสำคัญคือ การปกครองจะเป็นลักษณะแบบ "ชนมราชา" โดยเน้นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับสถาบันกษัตริย์ คือเมื่อกษัตริย์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาโดยพยายามโน้มน้าวจิตใจของประชาชนให้นิยมและยกย่องตนเอง และพระมหากษัตริย์จะรับผิดชอบที่จะรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา โดยที่หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ใช่เป็นหลักในการปกครองและประเพณีปฏิบัติในทางสังคมนั้นได้นำมาซึ่งรวมกับความเชื่อก็งเกิมและจารีตประเพณีที่ไ้สละสลมกันมานานจนอยู่ในรูปของคฤธรรมทางสังคม¹ จากลักษณะดังกล่าวมีผลทำให้การเมืองสมัยสุโขทัยจึงเป็นแบบ "พ่อปกครองลูก"²

สำหรับในค่านเศรษกิจนั้นโดยทั่วไปเป็นแบบยังชีพ ในค่านชีวิตและความ เป็นอยู่ของประชาชนนั้นจะศึกษาได้จากหลักฐานที่ปรากฏตกทอดมาจนถึงปัจจุบันที่สำคัญคือ ศิลาวารีกไตรภูมิพระร่วง ท่านรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (นางนพมาศ) และสุภามิตรพระร่วง

---

¹ชิตา สาระยา, โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย (กรุงเทพฯ: สมาคม สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 16-21.

²เรื่องเดียวกัน.

*ชนมราชาเป็นระบอบการปกครองที่ถือว่ากษัตริย์เป็นผู้ปกครองโดยจะคองอาศัยหลักธรรมในทางพุทธศาสนาปกครองเพื่อให้ประชาชนอยู่อย่างสงบสุข ปรากฏจากการ ชักแย้งซึ่งกันและกัน

และหลักฐานจากเอกสารต่าง ๆ ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงถึงเหตุการณ์ในสมัยเดียวกัน ได้แก่ "มังรายศาสตร์" และ "จามเทวีวงศ์" ตลอดจน "จกหมายเหตุของชาวจีน"³

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏดังกล่าวมานี้ อาจจะสามารถสภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยนี้ได้ โดยเฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับสตรี กล่าวคือ

1.1 สภาพของสตรีโดยทั่วไป

จากการศึกษาสภาพทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมจากหลักฐานต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ทำให้เห็นว่าสภาพลักษณะดังกล่าวสามารถส่งผลกระทบต่อฐานะของสตรีไทยในสมัยนี้ในด้านการปฏิบัติตนตามสิทธิและหน้าที่ที่มีอยู่คือ

1) สตรีจะต้องปฏิบัติตนให้เหมาะสมในการเป็นกุลสตรีที่ดีในสมัยนั้น คือการระยจะทองเอาใจใส่สามีและประณิบัติต่อสามีอย่างดี ตัวอย่างเช่น การประณิบัติของนางอสนีมหาเทวีต่อพระศรีธรรมราชา ในไตรภูมิพระร่วงว่า

---

³บุญยงค์ เกศเทศ, "สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325-2394 (รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3)" (ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2517), หน้า 29-30.

"มังรายศาสตร์" เป็นกฎหมายที่พระเจ้าเม็งรายผู้เป็นสหายของพ่อขุนรามคำแหงทรงตราไว้

"จามเทวีวงศ์" เป็นตำนานโบราณของเมืองหริภุญไชยที่กล่าวถึงบทบาทของพระนางจามเทวีซึ่งพระโศภิตรังษีแห่งเมืองเชียงใหม่เป็นผู้แต่ง เป็นภาษามคธ และแปลออกมาเป็นพงศาวดารเมืองหริภุญไชย

"จกหมายเหตุของชาวจีน" มีสามเรื่อง ได้แก่ คิมเคี้ยวทงจี้ หวงเฉียวบุ๋น เตียนหางเล่า และยี่จี้สี่ชื่อตอนเหม็งซ้อจู้ก๊กเสี่ยวทวน ซึ่งเป็นจกหมายเหตุกล่าวถึงพระราชไมตรีที่กรุงสยามไคมีมากับกรุงจีนตั้งแต่สมัยสุโขทัย พระเจนจันฉักร (สุกใจ กัจฉากาศ) เมื่อยังเป็นขุนเงินจันฉักร พนักงานหอสมุดควชิรญาณ แปลดงายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

. . . พระบาทสมเด็จพระมหาโคกราช ไม่มีเสวยข้าว นางอสนิมุกดา
 บมีอาจเสวยก่อน แหมว่าพระบาทมีไฉนหมไส นางนั้นก็มิอาจมีหมก่อน
 เลย เมื่อใดและพระอุคยผู้หลัย แลนางจึงนอน นุณแมนวานางนอน
 ภายหลังคังนี้ก็คิ พบบหอนคิภายหลังสัคคายเทียร ยอมคินกอนทานดูเป็น
 ตัวทุกเมื่อแอ. . .⁴

นอกจากปฏิบัติตนอย่างดีแล้วภรรยาต้องยำเกรงต่อสามีเสมอ ดังเช่น "...จะกระทำการ
 อันใด ๆ ก็คิยอมให้หัวลนแก่พระญานนี้ให้ช. ฎากอน เมื่อใดคิพระญาสังให้ท่านางจึงห่า นางนั้น
 บหอนละเมิคทานดูเป็นตัวเลยสัคคาย..."⁵ และสตรีจะทอมีความประพฤติคิ มีความ
 ชื่อสัคคยทอสามีคนคิยวทลอคไป⁶

2) สตรีจะมีสิทธิและเสรีภาพในกฎหมาย เป็นคันว่า
 สิทธิในการแจ้งความหรือฟ้องร้องคังเช่น ข้อความในหลักคิอาจารย์กอนหนึ่งว่า

. . . . ในปากฎประฎมีกคังคังอันหนึ่งแชวนไว้หั้น กจุางบ้าน กลางเมือง
 มีดอยมีความ เจ็บทองของใจ มีนจุกกลาวคิงเจาคิงชุนญว ไปสันกคังคังอัน
 ทานชุนแชวนไว้ ทอชุนรวมค้ำแหางเจาเมืองคิยันเรียวเมือดามสวนความแก
 มีนคยชื้อ ไทรในเมืองสุโขทัยจึงชม. . .⁷

จากข้อความคังกลาวแสดคังให้เห็นคิงว่าสตรีก็มีสิทธิในการร้องทุกข์เวอาเกิดเรื่องราวหรือ
 มีเรื่องทุกข์ใจคังต่าง ๆ ทอสเรเจ้าแค้นคินในฐานะคิเป็นประชาชนของประเทศคัย

3) สตรีจะมีความเป็นอิสระในเรื่องสถานภาพความ
 เป็นอยู่ คิมีความเป็นอิสระในการออกจกบ้านเพื่อประกอมพิธิกรรมทางศาสนาในวันสัคคย

⁴พระมหาธรรมราชาลิไท, ไตรภูมิพระร่วง, หน้า 159-160.

⁵เรื่องคิยวกัน, หน้า 34.

⁶นพมาศ, คำหับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2513),
 หน้า 12.

⁷บุญยงค์ เกศเทศ, สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์
 ทอนทน, หน้า 34-42.

หรือในการหาความสนุกสนานเพลิดเพลินออกจากการเที่ยวชมการละเล่นในงานมหรสพ
ต่าง ๆ⁸ แต่สตรีเหล่านี้ก็มีไซ้จะเพียงแคหาความสนุกสนานอย่างเกี่ยวเท่านั้นแต่ยัง
ประกษยอาชีพตามความสามารถของทนอื่กัวย ซึ่งพิจารณาจากข้อความที่ว่า "เมื่อเสร็จ
หน้านา ผู้หญิงทอน้ำ ผู้ชายก็เหล็ก"⁹

1.2 การศึกษาของสตรีสมัยสุโขทัย

เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาอบรมของสตรีมีปรากฏเป็นครั้ง
แรกในหลักศิลาจารึกหลักที่หนึ่งของพ่อขุนรามคำแหงเมื่อครั้งประชิษฐุอักษรไทยว่า
. . . พ่อขุนรามคำแหงหาใครใจในใจ แฉใจในลายสือไทยนี้ ลายสือ
ไทยนี้จึงมีเพื่อขุนผู้นั้นไซ้ไว้ พ่อขุนพระรามคำแหงนั้นหาเป็นมหาเป็นพระยา
แก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์ที่สั่งสอนใหญ่ทั้งหลายในหมู่บุตรกรมแห
แตกคนอันมีในเมืองไทยควยร ควยหลวกควยแกวควยหาญ ควยแคะควยแรง
หากนจักเสมอมิไค. . .¹⁰

จากศิลาจารึกดังกล่าวทำให้ทราบว่าพระองค์มีพระประสงค์
ให้คนไทยทุกคนได้มีโอกาสเรียนรู้หนังสือนั้นขอมหมายถึงทั้งสตรี และผู้ชาย ซึ่งการศึกษาใน
ครั้งนั้นฝ่ายชายจะศึกษาในค่านวิชาทหาร คือเรียนรู้ศิลปศาสตร์ต่าง ๆ ออกจนเพลงอาวุธ
และเวชกรรม สำหรับสตรีนั้นจะศึกษาขอมโดยเน้นหนักถึงเรื่องการฝีมือ เย็บ ปัก หอ
ทอจนเรียนรู้ขอรอง¹¹ อย่างไรก็ตาม สตรีชั้นสูงทอจนธิดาขุนนางมีโอกาสในการ
เรียนรู้วิชาหนังสือประกษยกับวิชาช่างกวย และมีจะเริ่มฝึกฝนตั้งแต้อยู่เป็นเด็ก ดังเช่น
นางนพมาศธิดาของพระศรีมโหสถพราหมณ์มีตระกูลในราชสำนักของพระร่วงในสมัยสุโขทัย

⁸ฉ่า ทองคำวรรณ, คำอ่านศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ศิลาจารึก
สุโขทัย หลักที่ 1 (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2514), หน้า 13-17.

⁹อนิรุทธิ์ พันชิตพิทยาแพทย์, "เมื่อเสร็จหน้าผู้หญิงทอน้ำ ผู้ชายก็เหล็ก" ใน
เสาวภาอนุสรณ์ (มปท., 2495), หน้า 37.

¹⁰ฉ่า ทองคำวรรณ, คำอ่านศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ศิลาจารึก
สุโขทัย หลักที่ 1, หน้า 13.

¹¹นางนพมาศ, สำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, หน้า 13-14.

เป็นสตรีที่ได้รับการศึกษาคือเมื่อตอนเป็นเด็กบิดาให้ที่เลี้ยงที่มีความรู้และสอนให้เล่นร้อยกรอง วาดเขียนและพูดเป็นกลอนหกกลอน¹² ตลอดจนเรียนสุภาษิตต่าง ๆ ทุก ๆ วัน จนอายุได้ 7 ปี บิดามารดาจึงให้เรียนรู้อักษรไทย สันสกฤต พุทธวจนะ คัมภีร์ไตรเพท ไทโรศาสตร์และ แต่งกลอน จึงชำนาญทุกอย่างจนนับไคว่าเป็นสตรีนักปราชญ์ นอกจากการเรียนวิชาพวก ก้านการเรือนและวิชาช่างต่าง ๆ ที่สตรีที่เรียนด้วย¹³

สมัยอยุธยา

1. โครงสร้างทางสังคมไทยทั่วไป

การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจและสังคมในสมัยอยุธยานั้นมีลักษณะสำคัญ คือ การเมืองการปกครองได้รับอิทธิพลจากลัทธิ "เทวราช"¹⁴ ซึ่งเห็นได้จากความคิดในเรื่องความเป็นสมมุติเทพของกษัตริย์ส่วนหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมให้กษัตริย์มีความศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขามยิ่งขึ้นก็คือวิธีการในการรักษาความปลอดภัยที่กำหนดขอลงโทษอย่างรุนแรง ตลอดจนการประณามพิธีกรรมตามคติพราหมณ์ สำหรับการจกรูปแบบการปกครองก็เป็นไปในลักษณะที่กษัตริย์พยายามรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง โดยจัดหัวเมืองออกเป็นระดั้มชั้นต่าง ๆ 3 ระดั้ม โดยหัวเมืองเหล่านี้ถูกควบคุมจากราชธานีโดยตำแหน่งยกกระบัตรและยังได้ออกกฎหมายควบคุมเกี่ยวกับการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่อาจเป็นอันตรายต่อเมืองหลวงได้ สำหรับทางบ้านเศรษฐกิจอาชีพส่วนใหญ่ของราษฎรขึ้นอยู่กับ การเกษตรและการค้า¹⁴

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 34.

¹⁴ ไทรทัศน์ จันทรชิต, "ความคิดใหม่ในทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2394" (ปริญญาโทนศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2528), หน้า 12-17.

"เทวราชา คือ การปกครองที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นหลักของสังคม พระองค์ทรงมีอำนาจสมบูรณ์และทรงเป็น "เจ้าชีวิต" และเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักร พระองค์ทรงมีอำนาจสูงสุดและเป็นเทพเจ้า.

ลักษณะเศรษฐกิจโดยทั่วไปเป็นแบบยังชีพภายใต้ระบบเศรษฐกิจกึ่งถาวรที่รัฐบาลมีวิสัย
 แสวงหาผลประโยชน์โดยอาศัยการควบคุมกำลังคนในระบบเศรษฐกิจอันเป็นการจัดสรร
 แรงงานโดยมณฑลภายใต้ผู้นำทำหน้าที่ควบคุมคนไว้นิวอิงค์ ซึ่งเรียกระบบควบคุมคนนี้
 ว่า "ระบบไพร่" รัฐบาลจะมีผลประโยชน์จากการรับช่วยและแรงงานเกณฑ์ นอกจากนี้
 แล้วผลประโยชน์อีกอย่างหนึ่งที่รัฐได้รับก็คือการผูกขาดทางการค้า โดยมีพระคลังสินค้าเป็น
 ผู้รับผิดชอบ ในบ้านสังคมนั้น สังคมสมัยอยุธยามีการจัดระเบียบในทางสังคม สังคมในช่วง
 นี้จะเป็นสังคมแบบระบอบชนชั้นที่มีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางทำหน้าที่ควบคุมเจ้านายและขุนนาง
 ซึ่งพวกนี้จะควบคุมประชาชนเอาไว้อีก¹⁵ (กิ่งรูป)

ส่วนความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคม เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของรัฐ ความ
 สัมพันธ์อันกระบวนราชการถูกควบคุมตามกฎหมายโดยเคร่งครัดและมีการสร้างสภาพแวดล้อม
 ทางสังคม ใ้แก่การให้บรรดาศักดิ์แก่ผู้บังคับบัญชาซึ่งได้รับสิทธิพิเศษต่าง ๆ เป็นผลให้เกิด
 การแบ่งแยกทางชนชั้นอย่างชัดเจน แต่ก็จะมีผลดีสำหรับผู้ปกครองในด้านการจัดระเบียบ
 ในทางสังคมเป็นต้น¹⁶

จากสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมทั้งที่กล่าวมาแล้วมีอิทธิพล
 ส่งผลสะท้อนถึงสถาณภาพของสตรีในสังคมด้วยคือ ผู้หญิงจะมีสถานภาพต่ำกว่าชาย ในขณะที่
 มีบทบาทสูงขึ้น ทั้งงานบ้านครัวเรือน งานเศรษฐกิจ คือ

1.1 สภาพของสตรีโดยทั่วไป

ฐานะของสตรีไทยในสมัยนี้แบ่งได้เป็น 3 ประเภท โดยพิจารณา

¹⁵ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

จากจกหมายเพชของนิโคลาส แชรนัวร์* คือ

1) สตรีที่มีฐานะที่จะต้องมีภารกิจดูแลการหุงหาอาหาร การเลี้ยงดูสามีและบุตรธิดาตลอดจนโพรบวิวารวิໄພ້าน เวลาที่เหลือส่วนมากจะเป็นการ ทำงานในคานการฝีมือ บักสะกึ่ง กรังโหม

2) สตรีที่มีฐานะปานกลาง นอกจากจะช่วยบิการการค้าหรือ สามีทำงานคานต่าง ๆ แล้ว สตรีพวกนี้จะทอผ้าฝ้าย หอผ้าและเครื่องนุ่งห่มให้แกสมาชิก ในครอบครัว

3) สตรีที่มีฐานะยากจน นอกจากทำงานในໄພ້านแล้วจะทอ ไปรับจ้างทำงานนอกบ้าน เลี้ยงดูครอบครัว เช่น ทำไร่ ทำสวน ปลูกข้าว ฝักข้าว

ในคานชีวิตความเป็นอยู่ของสตรีตลอดจนการยวม ธิในทางสังคม

¹⁷นิโคลาส แชรนัวร์ (แกง) สันต์ ท.โกมลบุตร (แปล), ประวัติศาสตร์ ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2509), หน้า 111-114.

* เป็นชาวฝรั่งเศสผู้ที่อยู่ในคณะทูตของเซวาลิเออร์ เดอโชมองต์ ราชทูตของ พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 พระเจ้ากรุงฝรั่งเศส เขามกเจริญพระราชมิตรในสมัยสมเด็จพระ นารายณ์มหาราช เมื่อปี พ.ศ.2228 และพักอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลา 4 ปี คือ พ.ศ. 2228-2232 ระหว่างเวลานี้เขาได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับเมืองไทยในคานต่าง ๆ ไว้ อย่างละเอียด ชื่อว่า "Historie Naturelle et Politque du Royaume de Siam" ซึ่งทางกรมศิลปากรได้ให้นายสันต์ ท.โกมลบุตร แปลเป็นภาษาไทย ใช้ชื่อว่า "ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม" (วริยา คิวะศรียานนท์ และ หวีวิวัฒน์ ปุณทรวิวัฒน์, บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทรรศนะของชาว ตะวันตก สมัยอยุธยา- พ.ศ.2475 เอกสารวิจัยหมายเลข 5 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2523), หน้า 145.

นั้น เนื่องจากว่าสังคมในสมัยอยุธยาเป็นระบบสังคมแบบศักดินา จึงมีอิทธิพลต่อสตรีในแง่ที่ว่า จะมองเห็นคุณค่าของสตรีน้อยมาก ส่วนมากจะมองเห็นคุณค่าของสตรีในรูปแบบของ กามารมณ์และเป็นเพียงวัตถุเซกซ์เช่นอย่างถึงเกียรติยศของชนชั้นศักดินาโดยวัดจากจำนวน เมียหรือนางบำเรอซึ่งจะพบได้ในวรรณคดีที่กล่าวว่าการรักรักมักจะมีผู้หญิงเข้ามาเห็นใจความดีความชอบของข้าราชการ นายทัพ นายกอง โดยการยกหญิงสาวหรือไมก็นางสนมให้เป็นรางวัล¹⁸ เกี่ยวกับเรื่องนี้ลาร์ลูแบร์ ไคน์ทิกไว้ว่า "โกษาปานซึ่งเป็นทูตไทยไปฝรั่งเศสครั้งนั้นมีภรรยาถึง 22 คน และเป็นชนชั้นกรรมเนียบว่ายังมีเมียมากยิ่งแสดงถึงขุนนางมีวาสนาสูง"¹⁹

¹⁸ ภูหลาย สายประสิทธิ์ และ จิตร ภูมิศักดิ์, ประวัติศาสตร์สตรีไทย (พระนคร: สมชายการพิมพ์, 2519), หน้า 84-85.

¹⁹ เคอร์ ลาร์ลูแบร์ (แต่ง) พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นราชปิณฑิ์ (ยูแปล) จดหมายเหตุลาร์ลูแบร์ เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), หน้า 222.

* ศักดินา ไคน์ทิกให้ความหมายที่แตกต่างกันออกไป สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏทรงอธิบายว่าเป็นข้อจำกัดเกี่ยวกับที่ดินจำนวนหนึ่งซึ่งบุคคลมีสิทธิครอบครอง เช่น ไทจะมีที่ดินเกิน 25 ไร่ไม่ได้ ข้าราชการศักดินามีที่ดินไม่เกิน 400 ไร่ เป็นต้น แต่ ดร. ควอริช เวลส์ (Quaritch Wales) ให้ความหมายว่าเป็นอำนาจในการถือที่ดิน เช่น ไทมีศักดินา 25 ไร่ แสดงว่าไทจะไ้รับที่ดินทำกินไม่เกิน 25 ไร่ และขุนนางที่มีศักดินา 5,000 ไร่ จะไ้รับที่ดินมีทาสที่ดินด้วย ต่อมาศักดินาได้เปลี่ยนเป็นระบบที่มีพื้นฐานผูกพันกับส่วนบุคคล ศักดินาจึงไม่เกี่ยวกับการถือที่ดินโดยตรงแต่จะเป็นสิ่งที่บอกได้ว่าบุคคลนั้นมีคนในปกครองจำนวนมากหรือน้อยเท่าใด เช่น ไทมีศักดินา 25 ไร่ ขุนนางมีศักดินา 400 ไร่ ก็จะมีคนไ้ 16 คน เป็นต้น

* เป็นราชทูตฝรั่งเศสที่สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสได้ส่งเข้ามาเพื่อเจริญไมตรีกับไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อพ.ศ. 2330 (อยู่ในประเทศไทยระหว่างวันที่ 27 กันยายน พ.ศ. 2530 ถึงวันที่ 3 มกราคม พ.ศ. 2231) ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับเมืองไทยที่แปลเป็นไทยแล้ว คือจดหมายเหตุลาร์ลูแบร์และราชอาณาจักรสยาม (วริยา ศิวะศรียานนท์ และหวีวัฒน์ ปุณทริกวิวัฒน์, บุคคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทศวรรษของชาวตะวันตกสมัยอยุธยา-พ.ศ. 2475, หน้า 148.

ถ้าหากจะพิจารณาตามกฎหมายและระบอบการปกครองแล้วการปกครองสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้นฐานะทางสภาพสังคมโดยทั่วไปหญิงต่ำกว่าชายเพราะว่าในสมัยสุโขทัยพระมหากษัตริย์ ทรงอยู่ในฐานะ "พ่อปกครองลูก" ส่วนสมัยอยุธยาเป็นความสัมพันธ์แบบ "ระหว่างเจ้า กับข้า"²⁰ และจากการที่สังคมเป็นแบบศักดินาซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ใ้ข้อขยายว่า

... ศักดินาในสมัยรุ่งขึ้นของกรุงศรีอยุธยาแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือผู้ที่มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป จะมีสิทธิต่าง ๆ มากมาย เช่น ตนเอง และบุคคลในครอบครัวไม่ถูกเกณฑ์ไปรับแรงงานราชการ ตลอดจนเมื่อถูก ไปถึงศาลก็ไม่ต้องไปศาลกายตนเอง ส่วนผู้ที่มีศักดินาต่ำกว่า 400 ไร่ ถือว่า เป็นไพร่ไม่มีสิทธิเท่าเทียมกับประเภทแรก²¹

จากหลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าสภาพชีวิตในครอบครัวของสตรี จะมีฐานะอย่างไรขึ้นอยู่กับศักดินาของสามี ด้วยเหตุนี้เองทำให้ฐานะของภรรยาต่ำกว่า สามีอยู่ในอำนาจของสามีอย่างเด็ดขาด หญิงจะมีลักษณะเป็นสมบัติของผู้ชาย ผู้ชายจะมี ภรรยาที่คนก็โค่โดยสามีจะยกย่องภรรยาคนเดียวคือภรรยาหลวง²² และจากกฎหมาย อัยการลักษณะตัวเมีย แบ่งประเภทของหญิงที่เป็นภรรยาไว้ 3 ประเภทคือ

- 1) เมียกลางเมือง หมายถึงเมียหลวง ได้แก่ หญิงที่มีคา มารดาถูกมื่อให้เป็นเมียชาย
- 2) เมียกลางนอก หมายถึงเมียน้อย (อนุภรรยา) ได้แก่ การที่ชายขอหญิงมาเลี้ยงไว้เป็นอนุภรรยาแลกหลั่นกับ เมียหลวงลงมา

²⁰คึกฤทธิ์ ปราโมช, "สังคมอยุธยา" ใน หนังสืออ่านประกอบคำบรรยาย วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย" (พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2515), หน้า 165.

²¹กฎหมายตราสามดวง เล่มที่ 2 พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2515), หน้า 206.

²²โคแอน แอล ดูเมโมโต (แกง) สุทธิณี ยาวะประภาส (แปล) "ผู้หญิงอยุธยา ในทัศนะฝรั่ง" วัฒนธรรมไทย 22:11 (พฤศจิกายน 2530), หน้า 51.

*ตราขึ้นในสมัยพระเจ้าอู่ทอง เมื่อ พ.ศ. 1904.

3) เมียกลางหาสี่ หมายถึง เมียหาส ไก่แก่วิงไคที่มี
ทุกช่ยกชายช่วยไถแล้วเลี้ยงไว้เป็นเมีย²³

และถ้าจะพิจารณาในค่านครกครวและเศรษฐกิจแล้ว จะพบว่าสตรีในสมัยอยุธยาจะมี
ภาระรับผิดชอบในครอบครัวมากขึ้นเพราะระบบสังคมอยุธยาบังคับให้ชายอายุตั้งแต่ 20-
60 ปี ออกจากบ้านไปรับราชการ 6 เดือน จึงไม่มีเวลาเพียงพอที่จะทำงานให้แก่
ครอบครัว ส่วนภาระหน้าที่ต่าง ๆ ในบ้านหลังจากที่ชายไปรับราชการนั้นจึง เป็นหน้าที่
ของสตรีที่จะต้องทำแทน ลักษณะงานที่ทำจะเป็นงานทั้งแก่ทำไร่นาจนถึงซื้อขายใน
เมือง²⁴ ซึ่งการค้านอกเขตอยุธยาจะเป็นการค้าแบบกิจการเล็ก ๆ โดยมีตลาดตั้งอยู่
ในแต่ละตำบล ๆ ไป โดยลารูแบร์ได้กล่าวถึงตลาดหรือ "ปสาน" ไว้ตอนหนึ่งว่า
"การค้าในตลาดไม่ทำให้ใครใคร่สมมติมากเลย ดูเหมือนเป็นการแลกเปลี่ยนมากกว่า
การค้า"²⁵ และที่น่าสนใจก็คือผู้ประกอบการค้าจะเป็นแม่ค้าเป็นส่วนใหญ่เพราะ
ผู้ชายจะถูกเกณฑ์ไปทำราชการจึงทำให้การค้าเป็นเรื่องของสตรี สิ่งเหล่านี้ทำให้สตรี
ในสมัยนี้มีบทบาทในการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัวเป็นอย่างมาก

1.2 การศึกษาของสตรีสมัยอยุธยา

การศึกษาของสตรีสมัยอยุธยาในระยะแรก ๆ (พ.ศ. 1893-2112)
นั้นสตรีชั้นสูงหรือสตรีในราชสำนักมีโอกาสได้รับการศึกษาทั้งทางบ้านวิชาการและวิชาค้ำ
อื่น ๆ เช่น คำนการเรือมากกว่าสตรีสามัญ²⁶ และอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาของสตรี

²³ กฎหมายตราสามดวง, หน้า 206.

²⁴ เคอร์ ลารูแบร์ (แต่ง), พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์
(แปล), จดหมายเหตุลารูแบร์, หน้า 216-217.

²⁵ เคอร์ ลารูแบร์ (แต่ง), สันต์ พ.โกมลบุตร (แปล), ราชอาณาจักร
สยาม (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 15.

²⁶ เจอิม จันทรปฐมพงศ์ และคณะ, ประวัติศาสตร์สังคมไทย (กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์เสถียรไทย, 2510), หน้า 338.

ในสมัยนี้ไม่มีลักษณะคล้ายกับสมัยสุโขทัยคือผู้ปกครองไม่สนับสนุนให้เด็กหญิงได้เรียนหนังสือ เพราะกลัวการเขียนเพลงยาว โต้ตอบกับชายทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียง²⁷ และการศึกษาของพวกเด็กหญิง ยังเป็นพวกเขียนปัดอักษรและพวกการประคิมรุ นอกจากนี้แล้วยังเรียน คำนการครัว เช่น การนึ่งหาอาหาร ทำขนม บั่นป่าย ทอดยา สถานที่เรียนส่วนมากเป็น บ้าน คือถ้าเป็นเด็กหญิงในย่านมารดาจะเป็นผู้สอนให้ ถ้าเป็นมหาสมุทรวิไชจะไค้ความรู้ โดยการเป็นลูกมือ ถูกใช้ฝึกฝนจนกระทั่งทำได้เอง การให้การศึกษาแก่เด็กหญิงเช่นนี้ มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อเตรียมเด็กหญิงให้พร้อมสำหรับการแต่งงาน ไปเป็นแม่บ้านที่ดีของสามี ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ชัดจากการที่มารดามักจะกำชับบุตรในเรื่องความสามารถ คำนการครัวว่า "เส่นหลายจวกัก ไม่รู้จักทำ หลงไหลไม่กินน้ำ ก็จำคาลัย"²⁸ นอกจากนี้จะขมรม ในค่านศิลปวิชาการของผู้หญิงดังกล่าวมาแล้ว เด็กหญิงยังได้รับการฝึกขมรมในเรื่อง มารยาทอย่างเข้มงวดอีกด้วย โดยที่มารดา ญาติผู้ใหญ่ในบ้านอบรมให้ทางและพระภิกษุ ที่วัดขมรมให้ทาง กล่าวคือเมื่อผู้ใหญ่ไปฟังขมรมที่วัดจะพานุทรหลานของตนไปด้วย และที่วัดเด็กหญิงจะได้รับการขมรมให้เป็นคนดี มีศีลขมรมและมีคุณขมรมที่ดีและไค้ศึกษาคำน การเข้าสังคมอีกด้วย เพราะวัดในสมัยโบราณเป็นศูนย์กลางของการขมรมปะของบุคคลโดยทั่วไป

ในสมัยสมเด็จพระขมรมไตรโลกนารถเป็นต้นมา การศึกษาของสตรีที่สำคัญคือ มีประเพณีนำลูกสาวไปฝากให้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ โดยมีการขมรมกริยามารยาทและวิชาที่สตรีควรจะรู้ตามวังหรือตามบ้านเจ้านายขุนนาง²⁹ นอกจากนี้สตรีชั้นสูงเรียนรูหนังสือและสามารถแต่งโคลงไค้คือ พระเทวอิศรมเหสีสมเด็จพระนารายณ์ไค้ทรงนิพนธ์โคลงโต้ตอบกับพระราชสวามีหลายบท เช่น

ขุนนาง สตรีตอบมารดาฝากให้

²⁷ เสฐียรโกเศศ, (พระยาอนุমানราชชน), ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน (พระนคร: รวมสาส์น, 2510), หน้า 204 และ เจอิม จันปฐมพงศ์ และคณะ, ประวัติศาสตร์สังคมไทย, หน้า 355.

²⁸ เสภาขุนช่างขุนแผน ฉบับหอสมุดวชิรญาณ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2493), หน้า 20.

²⁹ ชจร สุขพานิช, "ฐานันครไพร" หนังสืออ่านประกอบค่านบรรยายวิชาพื้นฐานอารยขมรม (พระนคร: มหาวิทยาลัยขมรมศาสตร์, 2515), หน้า 124.

พระฉวีพระยานเต่า	นฤพาน
ไฟไม้ค้ำแคคคา	หมกม้วย
สก็กูดุกลอนหลาน	เวียงรชย ทัวแธ
เค้าวอกเว้ากักกล้วย	วีรือ ทำสาว

หรือแม่แก่พระสนมของพระนารายณ์ ก็โคกขบโคลงกับศรีปราชญ์ กวีในราชสำนักตั้ง
โคลงว่า

หะทายกระทายเคน	ชมจันทร์
มีนยเจียมตัวมัน	ท่าคอย
นกยูงตากกระสัน	ถึง เมฆ
มีนยเจียมตัวน้อย	ท่าคอย เคียรงาน ³⁰

และสตรีชั้นสูง เช่น เจ้าฟ้าหญิงอุบล และเจ้าฟ้าหญิงมิ่งกุฎ ซึ่งเป็นพระราชธิดาใน
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็มีความรู้แตกฉานจนสามารถแต่งกาพย์ กลอนเรื่องราวได้
นอกจากนี้แล้วสตรีในสมัยนี้ยังต้องฝึกหัด รมกวียามารยาทและงานฝีมือต่าง ๆ ตลอดจน
ฝึกหัดละคร ฟ้อนรำ และการมโหรี ซึ่งถือว่าเป็นการอบรมขั้นสูงสุดของสตรี สตรีชาวบ้าน
ไม่มีโอกาสได้รับการศึกษาอบรมดังกล่าว³¹ และในสมัยนี้เอง มีแบบเรียนจินตคณิตเกิดขึ้น
ซึ่งจินตคณิตอาจเป็นคำราชาศัพท์ของการศึกษาวิชาหนังสือของสตรีด้วย ข้อที่น่าสังเกตอีก
ประการหนึ่งก็คือ การที่สตรีชั้นสูงสามารถว่าโคลง กลอน โคกขบกับชายได้ อาจเป็นข้อ
พิจารณาถึงในค่านักการศึกษาว่าได้รับฝึกหัดเดียวกับบุรุษ³² แต่สภาพเช่นนี้จะเกิดเฉพาะชนชั้น
สูงเท่านั้น สตรีสามัญชนไม่มีโอกาสดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่าการศึกษาอบรมของสตรีชั้นสูง
และสตรีชาววังนี้ต้องศึกษาวิชาหนังสือและฝึกหัด รมกวียามารยาท งานฝีมือต่าง ๆ ตลอดจน

³⁰ บุญยงค์ เกศเทศ, สถานภาพและบทบาทของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัย
รัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325-2394, หน้า 89-91.

³¹ เรื่องเดียวกัน.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 70.

จนหักผ่อนร่า เพราะหญิงชั้นสูงหรือหญิงชาววังนั้นก็รับราชการในวัง หน้าที่พนักงาน
แผนกต่าง ๆ ตลอดจนนางละครและนักร้อง³³

การศึกษาของสตรีสมัยอยุธยา

การศึกษาของสตรีในช่วงสมัยนี้คงสืบต่อเนื่องจากสมัยอยุธยา และในสมัยนี้
เป็นสมัยของการทำสงคราม สถาปนาเมืองไม่มั่นคง สถาปนาเมืองมีลักษณะไม่มั่นคง
เหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา สตรีต้องรวมรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับบุรุษภัยในแว่นแคว้น³⁴
ผู้วิจัยจึงไม่ขอกล่าวถึงสถานภาพของสตรีโดยทั่วไปและในค่านการศึกษา

การศึกษาของสตรีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2410)

1. โครงสร้างของสังคมโดยทั่วไป

สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงมีลักษณะ เช่นเดียวกับสมัยอยุธยา
คืออยู่ในระบอบเจ้าขุนมูลนาย โดยมีระบอบศักดินาเป็นเครื่องฐานะ หน้าที่ ตลอดจนความ
รับผิดชอบของบุคคลในทางสังคม³⁵ โครงสร้างทางชนชั้นในสังคมไทยจะแบ่งออกเป็น 2
ชนชั้นใหญ่ ๆ คือชนชั้นผู้ปกครองไค่แก่กษัตริย์และขุนนางกับชนชั้นถูกปกครองไค่แก่ไพร่และ
ทาส โดยที่พระมหากษัตริย์เป็นประมุขของรัฐทางการเมืองหรือเป็นผู้ที่มีอำนาจทางการ
ปกครองสูงสุด³⁶ และโดยทั่วไปพระองค์ทรงใช้อำนาจในทางที่ชอบธรรมโดยยึดหลัก

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 89.

³⁴ เดสิม จันปฐมพงศ์ และคณะ, ประวัติศาสตร์สังคมไทย, หน้า 354.

³⁵ อकिन รหัสพัฒน์, ม.ร.ว., สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2325-2416
โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521, หน้า 49-52.

³⁶ คึกฤทธิ์ ปราโมช, สถาบันพระมหากษัตริย์ไทย (ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519), หน้า 1.

ทศพิธราชธรรมในการปกครองและพระองค์จะทรงอุทิศคุณธรรมโดยการทำนุบำรุง
 ทุทธศาสนาให้รุ่งเรืองสืบไป ภารกิจเช่นนี้ของกษัตริย์ได้นำไปเปรียบเทียบกับการ
 บำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ซึ่งนำสัตว์ทั้งปวงให้พ้นจากห้วงวัฏสงสาร³⁷ ซึ่งเป็น
 การเชื่อมโยงกษัตริย์เข้ากับพระโพธิสัตว์ที่ความแน่วความคึกของพุทธราชานั้นเอง

ส่วนขุนนางก็เป็นกำลังสำคัญในการปกครอง เพราะจะเป็นผู้ที่พระมหากษัตริย์
 ทรงมอบหมายงานให้ทำเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของพระมหากษัตริย์

³⁷สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (แถ่ง), พระปริยัติธรรมราชา (แถ่ ทาลลิกษณ์)
 (แปล), สังคิยวงศ์ ทงศาวการเรื่อง สังคยานาพระธรรมวินัย ทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้าให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธเจ้าจารย์ (วัน
 ฤทธิญาณมหาเถร) 3 กรกฎาคม 2521, หน้า 425.

*พุทธราชาเป็นการปกครองที่ดีกว่ากษัตริย์เปรียบเหมือนพระพุทธเจ้าหรือ
 พระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังสั่งสมบารมีเพื่อบรรลุโพธิญาณในอนาคต
 (เป็นที่น่าสังเกตว่ากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะนิยมในการสร้างวัดประจำ
 รัชกาล แนวคิดส่วนหนึ่งคงมาจากลัทธิพุทธราชานี้เอง - ผู้วิจัย)

ชนชั้นถูกปกครองไค้แก่ ไพร่และทาส ในสังคมไทยถือว่าไพร่จะต้องสังกัดขุนนายและเข้ารับราชการ* เพื่อตอบแทนและช่วยเหลือประเทศของตนเอง ถึงพระราชดำริสของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ทรงกล่าวไว้ว่า "ราษฎรทุกคนมีหน้าที่ที่ต้องรับใช้พระมหากษัตริย์ เป็นการตอบแทนที่พระองค์ทรงพระราชทานการปกป้องคุ้มครองให้"³⁸ ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ ขุนนางและไพร่จึงเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ คือกษัตริย์ทรงปกครองและให้ความช่วยเหลือคุ้มครองป้องกัน ขุนนาง ขุนนางมีหน้าที่ปกป้องและคุ้มครองไพร่ ดังนั้นการจกค่าตัวชั้นในความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์จึงแบ่งออกเป็น 2 ระดับใหญ่ ๆ คือไพร่กับนายและขุนนางกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น

สภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชนนั้นเป็นไปแบบเรียบง่าย ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ ระบบเศรษฐกิจในช่วงนี้ก็ยังเป็นแบบ

---

³⁸ กรมศิลปากร, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1 เล่ม 3 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521), หน้า 349-350.

* การรับราชการ หมายถึง การที่ไพร่จะต้องมีหน้าที่เข้าเวรประจำการเพื่อทำงานต่าง ๆ ให้รัฐบาล ซึ่งมักจะกล่าวกันว่า "เป็นการเข้าเคียน" โดยที่ไพร่นั้นยังแบ่งออกเป็นไพร่หลวงและไพร่สม ไปร่หลวงจะเป็นไพร่ของพระมหากษัตริย์โดยตรงซึ่งพระราชทานแถมกรมกองต่าง ๆ เปรียบเหมือนหน่วยงานบริหารของรัฐที่มีหน้าที่ต่างกันไป ตามกรมกองนั้น ๆ ไปร่หลวงรับราชการ ปีละ 6 เดือน ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ลดเวลารับราชการของไพร่หลวงปีละ 3 เดือน นอกจากนี้ยังมีไพร่หลวงที่ไม่ต้องเข้าเวรประจำการแต่ต้องส่งสิ่งของต่าง ๆ บำรุงแผ่นดิน เรียกไพร่ช่วย

สำหรับไพร่สมจะเป็นไพร่ที่กษัตริย์พระราชทานให้แก่เจ้านายและขุนนาง รับราชการปีละ 1 เดือน (ศึกษารายละเอียดเรื่องนี้ได้จาก ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, "การยกเลิกระบบไพร่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (ปริญาพนิตการศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2522).

เศรษฐกิจเพื่อยังชีพโดยที่ระบบเงินตรายังไม่เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคม ประทับใจว่าสังคมมีลักษณะแบบอุปถัมภ์ ทั้งที่กล่าวมา จึงทำให้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากในทางสังคม³⁹

2. สภาพของสตรีโดยทั่วไป

สตรีสามัญโดยทั่ว ๆ ไปจะอยู่กับบ้าน และเมื่อมีสามีแล้วจะต้องปฏิบัติต่อสามีเป็นอย่างดี อาจพิจารณาได้จากวรรณกรรมเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนหนึ่งว่า

.....	.....
.....	.....
ศรีมาลาตื่นตาอ้างหน้าพลัน	แล้วจักษุของไวให้สามี
ตั้งชันอ้างหน้าไวหาตัว	เครื่องแบ่งแ่งทักวระจำหวิ
.....	.....
ทั้งทานผ้าถุงพลัดจกขีขี้	แล้วลุกออกมาเรียกข้าไท
สายสว่างที่เขียงเด็กเค็กเอย	กระไรเลยช่างนอนนิ่งเสียได้
ปางลุกอ้างหน้ามาหันใจ	เข้าครัวไฟข้าวปลาหาครมครัน ⁴⁰

นอกจากสตรีจะกองปรนนิบัติสามีและทำงานบ้านแล้วยังต้องร่วมมือกับชายทำงานทุกอย่างเกี่ยวกับเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาว่า

.....	.....
ครันคำตักน้ำตักข้าว	ครันรุ่งเช้าเจ้าเขาป่า
เก็บผักเหี่ยวหักพินมา	กัถยาค้าชายไค้เลี้ยงตัว ⁴¹

³⁹ อคิน รัตพันธ์, ม.ร.ว., สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416, หน้า 195-196.

⁴⁰ บุญยงค์ เกศเทศ, สถาปนาของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325-2394, หน้า 529-530.

⁴¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2472), หน้า 20.

สตรีต้องทำงานถึงแม้แต่ในฤดูเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว สตรีจะต้องทำงานหนักมากทั้งงานบ้านและงานในไร่นา ดังที่ ครอว์ฟอร์ด ไค้บรรยายถึงสตรีสมัยรัตนโกสินทร์ไว้ค่อนข้างหนึ่งว่า

. . . เกี่ยวกับสตรีในสมัยนี้. . . การที่รัฐบาลได้เกณฑ์แรงงานผู้ชายเอาไปเสียไ้เป็นเหตุใหญ่หนึ่งของวิทยาการที่หนักกว่าเดิม . . . ผู้หญิงจะทำงานอย่างที่ยุชายของทำกัน เป็นคนทำงานในท้องไร่ ท้องนา แม่น้ำ สตรีทำหน้าที่แจวเรือ และบังคับ เรือนานาชนิดมากกว่าผู้ชาย. . . 42

การที่สตรีต้องทำงานหนักนี้ก็คงมาจากผลของระบบ เกณฑ์แรงงานคนเมื่อผู้ชายไปรับราชการ สตรีจะต้องทำงานทุกอย่างตั้งแต่ในเรือน ไร่ ไร่ ในท้องนา ซึ่งเป็นงานหนักแล้วแต่ก็ปรากฏว่าสตรีไม่ค่อยนิยมรับจ้างหรือยอมเป็นคนใช้ของใครโดยเฉพาชาวต่างประเทศเพราะถือว่าเป็นการเสื่อมเสียเกียรติ⁴³ อย่างไรก็ตามสตรีโดยทั่วไปจะมีอิสระและเสรีภาพมาก ในด้านความสนุกสนาน ความรื่นเริงและในด้านสถานภาพโดยทั่วไปของสตรียังดีกว่าชาย โดยพิจารณาจากกฎหมายที่มีอยู่ในสมัยนี้คือกฎหมายลักษณะตัวเมีย ตัวอย่างเช่น "...ถ้าตัวเมียมาอยู่ด้วยกันไม่มีทุนสินเคิม ครั้นมาหามาหากินเป็นของตัวของเมีย แต่ตัวมีอำนาจที่จะจัดจ่ายทรัพย์ไ้โดยมีอิสรภาพ ครั้นโอรสซึ่งตั้งแตกร้าวกันจนคัดรอนหย่าชากจากตัวเมีย ท่านก็ไม่คัดสินให้หญิงไ้สมรสเป็นต้น"⁴⁴

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเห็นถึงความลำบากตลอดจนความไม่ยุติธรรมที่สตรีไ้รับ และเพื่อให้สตรีไ้รับความเป็นธรรมในทางสังคมมากขึ้น พระองค์ทรงออกหมายประกาศสั่งให้เลิกมรรยาธนิยมประเพณีที่เจ้านายตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีอำนาจบังคับให้เข้าออกในกรม จัมนุตราษฎร์ที่ยังเป็นเด็ก

⁴²ไพโรจน์ เกษมณกิจ (แปล), เอกสารครอว์ฟอร์ด (พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2515), หน้า 130-131.

⁴³เรื่องเดียวกัน.

⁴⁴กุลหลาบ สายประดิษฐ์ และ จิตร ภูมิศักดิ์, ประวัติสตรีไทย, หน้า 15-20.

เพื่อมาหักโชนและไปคุกสตรีมาเป็นนางห้าม นางบำเรอ ก็มีหมายประกาศ ความว่า "...ไปรกเกล้า ให้หมื่นวิสัยในวิทวารนิเวศที่พิมพ์ศิลาเป็นหมายประกาศออกห้าม เลิกธรรมเนียมเจ้านายออกจับเด็กไทยมาหักโชน ลคร แล้วห้ามจับบุตรจีนมาหักโชน และห้ามคุกสตรีมาเป็นหม่อมห้ามคุกครั้งกรุงเก่าต่อไป..."⁴⁵

การที่พระองค์ทรงห้ามเช่นนี้ก็เพราะพระองค์ทรงเห็นว่ามิคามาการค้ายอม ภิบุตร์ของตนเอง เมื่อเจ้านายไปเอาบุตรชาวบ้านมาเช่นนี้ชาวบ้านย่อมเดือดร้อนและ เป็นความไม่ยุติธรรมสำหรับชาวบ้านเพราะไม่สามารถที่จะฟ้องร้องได้ เห็นว่าเป็นการ ช่วยยกสถานภาพของสตรีให้ดีขึ้นกว่าเดิมนั่นเอง

ในค่านสตรีชั้นสูงและสตรีที่เป็นพนักงานชาววังจะมีสภาพชีวิตและความ เป็นอยู่สวดกสมายมีการพบปะสมาคมกันอยู่เสมอ และมีเวลาเล่นสนุกสนานกับเพื่อน ๆ เพราะไม่ต้องรับผิดชอบในการหาเลี้ยงชีพเหมือนสตรีสามัญชน นอกจากนี้ยังมีการแต่ง กายประดับกันเป็นประจำ แต่จะขาดอิสระในการติดต่อกับบุคคลภายนอก ตลอดจน ญาติพี่น้อง ดังนั้นบริเวณที่เป็นจุดนัดพบ เยี่ยมเยียนกันระหว่างชายและหญิง ตลอดจน ญาติพี่น้องทั้งมวลก็คือที่ประตูศรีสุทวารค์หรือประตูหิน เกี่ยวกับเรื่องนี้ ฉันทิชย์ กระแสสินธ์ ไทกลาวไว้ว่า "...ประตูนี้คึกคักค้ายหมุนๆสมัยโบราณมักจะมารอกันอยู่หน้าประตู เพื่อ มาดูสาวชาววังหรือนักทพชาหลวงตามแต่จะตกลงกันได้ บรรดาสาวชาววังนั้นจะแต่งเนื้อ แต่งตัวสวยงามแข่งขันกันมาก บรรดาหนุ่ม ๆ ก็แต่งตัวมารอกอยอย่างเต็มที่เหมือนกัน ..."⁴⁶

นอกจากประตูหินแล้วยังมีสโมสรของสตรีชาววังอีกแห่งหนึ่งคืออุโมงค์ ห้ายวังซึ่ง อมรรุณาลักษณ์อธิบายไว้ว่า

⁴⁵ ประยูรช สิริพิพันธ์, ราชสำนักไทย (พระนคร: คลังวิทยา, 2505), หน้า 311-312.

⁴⁶ ฉันทิชย์ กระแสสินธ์, กวีโวหาร โบราณคดี (พระนคร: สำนักพิมพ์ กาวหนา, 2503), หน้า 10.

อุโมงค์จะเป็นชื่อของสถานที่ที่มีการก่อสร้างเป็นพิเศษขึ้นไว้สำหรับใช้เฉพาะเหล่าสตรีทั่วไปทั้งหลายทั้งปวงที่พำนักอยู่ในพระบรมมหาราชวังชั้นใน อุโมงค์นี้ถือว่าเป็นสถานที่สำคัญหลายประการของสตรีชาววังคือเป็นที่ที่ทักข สนมูนา ปราศัยกันไคยอย่างอิสระเสรี อาจปรับทุกข์ คาถอ วิวาท หรือหยิบยืมข้าวของเงินทองเครื่องใช้กัน⁴⁷

สถานภาพของสตรีชั้นสูงจะต่างกับสตรีสามัญชนโดยทั่วไปเพราะสตรีชั้นสูงจะได้รับการยกย่องในทางสังคมมากกว่า และมีวิถีความเป็นอยู่ที่สทกสบาย ขณะที่สตรีโดยทั่วไปยังต้องทำงานหนัก สถานภาพของสตรีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นไม่แตกต่างจากสถานภาพของสตรีสมัยอยุธยาเลย กล่าวคือ ระบบการเมืองการปกครองมีส่วนผลักดันให้สตรีมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติมากขึ้น แต่ในขณะที่เกี่ยวกับสถานภาพของสตรีก็มีไค้ดีขึ้นหรือไค้รับยกย่องในทางสังคมเพิ่มขึ้นเลย

3. การศึกษาของสตรีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การศึกษาของสตรีในสมัยนี้จะแบ่งเป็น 2 อย่างคือ

1) การศึกษาของสตรีชั้นสูง ไค้แก่ พระราชธิดา พระบรมวงศานุวงศ์ ทลอกจนข้าราชการ

2) การศึกษาของสตรีสามัญชนโดยทั่วไป

เพื่อที่จะเข้าใจถึงการศึกษาของสตรีทั้งสองอย่างไค้ขึ้น ผู้วิจัยจึงขอแยกกล่าวถึงการศึกษาในแต่ละชนิดคือ

การศึกษาของสตรีชั้นสูง

การศึกษาของฝ่ายพระราชกุมารีนั้นในระยะเริ่มแรกจะเรียนรวมกับพระราชกุมาร คือพอมีพระชันษาไค้ 3 ปี ก็ไค้กันเรียนภาษาไทยกับเจ้านาย พระองค์หญิงพระองค์ใดพระองค์หนึ่งเป็นพระอาจารย์ แต่เมื่อพระชันษาไค้ 7 พระชันษา

⁴⁷ อุทุมพร สุนทรเวช, วังหลวง (พระนคร: แพร่พิทยา, 2515), หน้า 227-236.

ถึงโสกันต์ แล้วต่างก็แยกย้ายกันศึกษาคือพระราชกุมารจะศึกษาจากครูผู้ชาย เช่น พระอัสถัษณ์ หรือราชบัณฑิต พระองค์หญิงเรียนกับครูผู้หญิงต่อไปโดยจะเรียนในค่าน การเรือนและภาษาไทย และอ่านหนังสือเรื่องต่าง ๆ เหมือนกับพระองค์ชายและการฝึกหัดกริยามารยาทก็เริ่มทวักกันตั้งแต่ยังเป็นทารก และหลังจากโสกันต์แล้วคืออายุประมาณ 13-21 ปี พระราชกุมารนั้นจะผนวชเป็นสามเณรเพื่อเรียนพระธรรม เมื่อลาผนวชแล้วจะศึกษาวิชาการต่าง ๆ เช่นในค่านศิลปศาสตร์ เช่น หัตถทรงช่าง ทรงม้า และใช้เครื่อง ศัสตราวุธ ตลอดจนศึกษาวิชาอักษรวิธีบ้างตามที่ครูจะสอนให้ สำหรับพระราชกุมารนั้นจะ เริ่มฝึกหัดวิชาค่านการเรือน เช่น การร้อยดอกไม้สด ปักสะดึง ตลอดจนค่านการครัว และเรียนรู้ในค่านราชประเพณีและวินัยในพระบรมมหาราชวังจนกระทั่งสามารถรับราชการ ปร่ายในและฝึกสอนผู้อื่นได้ นอกจากนี้ยังเรียนวิชาเลข โหราศาสตร์ โบราณคดีและ วรรณคดีด้วย⁴⁸ โดยเฉพาะวิชาวรรณคดีนั้นพระราชกุมารี่จะสนใจกันแทบทุกพระองค์ จะต่างกันตามความสามารถของแต่ละพระองค์เท่านั้น เพราะปรากฏว่าในสมัยกรุง รัตนโกสินทร์ตอนต้นพระราชกุมารี่หลายพระองค์ที่ทรงสามารถทางวรรณคดีจนกระทั่งได้

⁴⁸ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ความทรงจำ (พระนคร: สมาคม สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506), หน้า 9-11, และ ประชุมพระนิพนธ์เบ็กเถิด (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2508), หน้า 117-120, และศึกษารายละเอียดจาก ตารางที่ 1

*โสกันต์ นั้นตามประเพณีไทยโบราณตั้งแต่ชนชั้นเจ้าฟ้าลงมาถึงสามัญชนจะนิยม ใใหญ่ทรหลานไว้ผมจุก ทราบจนกระทั่งเด็กนั้นมีอายุเข้าสู่วัยรุ่นจึงจะทำพิธีตัดจุกและโกนจุก พิธีต่างๆจะกระทำอย่างใหญ่โตสมฐานะของแต่ละครอบครัว เพราะถือว่าเป็นมงคลสำหรับ เด็กซึ่งจะเริ่มต้นชีวิตการเป็นผู้ใหญ่ต่อไป ส่วนพิธีโกนจุกสำหรับพระราชโอรส-ธิดาที่ ประสูติแต่พระมเหสีและดำรงพระยศชั้นเจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าจะเรียกว่า "พระราชพิธี โสกันต์" และจะเรียกพิธีโกนจุกสำหรับราชสกุลที่ดำรงพระยศชั้นหม่อมเจ้าว่า "พระราช พิธีเกศากันต์" ส่วนสามัญชนโดยทั่วไปจะเรียกว่าพิธีโกนจุก พิธีโสกันต์จะทำเมื่อมี การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวัยคือเปลี่ยนสภาพพ้นจากเด็กเข้าเซตหนุ่มสาว โดยการทัก จุกผมแล้วนำไปลอยน้ำ (หงษ., เอกสาร ร.5 บ.1.6/1 พระราชนิพนธ์ธรรมเนียม ราชตระกูลในกรุงสยามและประกาศว่าก้วยธรรมเนียมลงสรงโสกันต์)

รับยกย่องว่ามีความสามารถเท่าชาย เช่นพระองค์เจ้ามณฑา พระองค์เจ้าอุบล
พระธิดาในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงแต่งหนังสือหลายเรื่อง โดยเนาะเรื่อง
"กุมารคำฉันท์" ทรงช่วยกันแต่งในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าและพระองค์เจ้าบุตรี
กรมหลวงวรวรเสรฐสุภา ทรงช่วยกันแต่งรวมเกียรติสำหรับจารึกในวัดพระศรีรัตน-
ศาสดารามตอนพระบาทเจ้าสุวณภพ เป็นต้น⁴⁹

ในพระบรมมหาราชวังนั้นนอกจากจะเป็นที่ศึกษาของทว
ราชกุมารีแล้วยังเป็นแหล่งเรียนวิชาสำหรับกุลสตรีอีกด้วยจนเป็นที่กล่าวกันว่า พระบรม
มหาราชวัง เปรียบเสมือนวิทยาลัยอันผู้มีบรรดาศักดิ์ชอบส่งธิดา เข้าไปฝากให้ศึกษา ซึ่ง
ปรากฏว่าคนทั่วไปทั้งหลายชมชอบผู้หญิงชาววัง มาแต่โบราณ เพราะการไปอยู่เป็น
ชาววัง เป็นการเล่าเรียนอย่างที่ดีที่สุด จะได้รับความรู้สูงในค่านิยมมารยาท
ขนบธรรมเนียมประเพณีของตระกูลและของชาติ⁵⁰ ที่เรียกว่าผู้หญิงชาววังนั้น จะมี
แตกต่างกันเป็น 3 ชั้น คือ

⁴⁹ลาวัญญ์ โชคามระ, รักเกล้า (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2506), หน้า
122-130 (และศึกษาเปรียบเทียบการศึกษาของเจ้านายทั้งชายและหญิงจากตารางที่ 1)

⁵⁰เรื่องเดียวกัน

* "ผู้หญิงชาววัง" เป็นคำเก่าที่เรียกกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แม้ว่าจะ
เปลี่ยนยุคมาเป็นสมัยรัตนโกสินทร์ก็ตาม ขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ของฝ่ายในก็คงรักษาไว้
ตามแบบเก่า ทุกสิ่ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯให้
ข้าราชการที่มีชีวิตอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยามาประชุมกันเพื่อฟื้นฟูระเบียบแบบแผนภายใน
ในพระราชวังให้เหมือนเดิม มีเจ้านายบางองค์เช่น เจ้าฟ้าพิททวดี ซึ่งเป็นพระธิดาของ
สมเด็จพระเจ้าบรมโกษ ฐ เป็นต้น ดังนั้นแบบแผนของฝ่ายในจึงใช้แบบแผนของฝ่ายใน
สมัยกรุงศรีอยุธยา และคัดแปลงปรับปรุงให้เหมาะสมกับสมัยรัตนโกสินทร์นั่นเอง และคำ
ว่า "ผู้หญิงชาววัง" นั้นเป็นคำเรียกรวม ๆ กันของผู้หญิงที่อยู่ในพระราชวังนั่นเอง
(นายอินเกรา (นามแฝง), เมืองไทยในอดีต (พระนคร: อักษรเจริญทัศน์, 2506),
หน้า 1-15.

1. หญิงชาววังชั้นสูง คือเจ้านายที่เป็นพระราชธิดา ประสูติ และศึกษาในพระบรมมหาราชวัง เมื่อทรงเจริญวัยก็ได้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในวัง ความพระราชประเพณี และยังมีธิดา หม่อมเจ้า ธิดาหม่อมราชวงศ์ ธิดาทรงขำราชการ ชั้นสูงหรือทวยหทัยความารคาฝากกับเจ้าสำนักหรือเจ้านายเพื่อให้รับใช้และจะไ้เรียนรู้ ไปด้วย

ตารางที่ 1 แสดงรูปแบบการจัดการศึกษาของเจ้านายไทยทั้งชายและหญิง

อายุ	เจ้านายฝ่ายชาย	อายุ	เจ้านายฝ่ายหญิง	หมายเหตุ
3-7	เรียนหนังสือไทยกับครูผู้หญิงในพระบรมมหาราชวัง	3-7	เหมือนเจ้านายฝ่ายชาย	สมเด็จพระบรมราชาที่ 5 ทรงเทียบกับระดับประถมศึกษา
7-13 (ถึงโส-กัณฑ์)	เรียนกับครูผู้ชาย เริ่มเรียนภาษามคธ อ่านหนังสือไทยเรื่องต่างๆ เริ่มทวคชันในเรื่องกริยามารยาท	7-11 (ถึงโส-กัณฑ์)	เรียนกับครูผู้หญิง โดยเรียนการเรือนและภาษาไทย อ่านหนังสือเรื่องเกี่ยวกับเจ้านายฝ่ายชาย เริ่มทวคชันกริยามารยาท	ทรงเทียบกับระดับมัธยมศึกษาตอนต้น
13-21	ผนวชเป็นสามเณรเพื่อเรียนพระธรรมและฝึกหัดปฏิบัติพระวินัยเมื่อลาผนวชแล้วออกมาอยู่นอกพระราชวังเริ่มเรียนศิลปวิทยาที่ชอบ		ศึกษาความรู้ชั้นสูงขึ้นไปตามลำดับเช่นวิชาศีลธรรมและฝึกหัดวิชาการเรียน เริ่มเรียนวิชาประเภทตามที	

ตารางที่ 1 (ต่อ)

อายุ เจ้านายฝ่ายชาย	อายุ เจ้านายฝ่ายหญิง	หมายเหตุ
จากสำนักผู้เขี้ยว ชาญต่าง ๆ นักวิชา รัฐประศาสนศาสตร์ และราชประเพณี จากห้องพระโอรส	ชอบ เรียนรู้ราชประเพณี และระเบียบวินัยในการ สมาคมของกุลสตรีชั้นสูง จากในพระบรมมหาราชวัง ชั้นในจนกระทั่งสามารถ รับราชการฝ่ายในและ ฝึกสอนผู้อื่นได้	ทรงเห็นชอบของเจ้า นายฝ่ายชายกับการ ศึกษาในระดั้มอุดม ศึกษา
21 ทรงผนวชเพื่อศึกษา พระธรรมวินัยและ คณาอาคมชั้นสูงจน เขี้ยวชาญเมื่อลา ผนวชได้ถือว่าสำเร็จ การศึกษา		

ที่มา นฤมล ชีวรัตน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 24-25.

ลักษณะของการฝึกสอนของเด็กชั้นสูง เมื่อแรกนำเข้าไป
ไปอยู่ในวังจะสอนปริยัติมารยาทต่างๆ เช่นสอนให้รู้จักสัมมาคารวะก่อน แล้วให้เรียน
หนังสือหรือการเรือนอย่างใดที่เด็กจะทำได้ พอเรียนรู้ทั้งกล่าวแล้วจึงจะเรียนสูงขึ้นไป
ต่อไป ลักษณะของผู้สอนคือมักจะให้ผู้เรียนเรียนจากของจริงที่ได้ประสบมา เช่นในค่าน
การอบรมค่านประเพณีปริยัติมารยาทต่างๆ เช่นในการสอนปริยัติมารยาทของสังคมชั้นสูง

เวลาผู้สอนไปงานของสมาคมใดมักจะให้ลูกศิษย์ถือหีบหมากตามหลังไปช่วย เพื่อเป็นการฝึกกริยามารยาทของเด็ก⁵¹ และสอนให้รู้จักเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาโดยการให้ไปฟังเทศน์ฟังธรรม เป็นต้น การเรียนการสอนแบบนี้ผู้ใหญ่จะเป็นผู้นำทางแก่เด็ก นอกจากนี้แล้ว เด็กหญิงทองเรียนคือปะการพ่อนรำและกำนการละครด้วย เพราะเป็นพระเพณีที่ถูกผู้เฒ่าหรือพวกชนชั้นสูงทุกคนจะท่องหัดพ่อนรำ ส่วนการศึกษาหนังสือเพื่ออ่านออกเขียนได้เมื่อเด็กหญิงสำเร็จการศึกษาแล้ว ท่านผู้ใหญ่ในวังจะนำไปถวายตัวเป็นข้าราชการฝ่ายใน สำหรับราชการที่เป็นหน้าที่ของชาววังชั้นสูงนั้นถ้าจะแบ่งกว้าง ๆ มีด้วยกัน 4 ประเภทคือ

- 1) เป็นอาจารย์ฝึกสอนเด็กรุ่นหลัง มักได้แก่พวกเจ้านาย พระธิดาที่เรียนค่านหนังสือ มีหัดอ่าน เขียน เรียนทางคานอักษรศาสตร์ถึงขั้นแต่งโคลงฉันท์ กาพย์ กลอน หรือในค่านกระบวนช่างฝีมืออย่างประณีต เช่น ร้อยคอกไม้ ปักสลึง เรียนวิชาพวกเลข หรือความรู้พวกพงศาวดาร
- 2) เป็นพนักงานต่าง ๆ ในราชสำนัก เช่น พนักงานภูษา หรือพนักงานพระศรี ฯลฯ เป็นต้น
- 3) เป็นนางอยู่งาน สำหรับที่ประทับบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้สอย
- 4) เป็นแม่โหรีหรือหัดพ่อนรำ ระบุว่า ละคร ซึ่งเรียก

---

⁵¹ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีจักรพรรดิราชานุภาพ, สนมเอก (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2525), หน้า 8,-93.

กันว่า ลครฝ่ายในหรือข้างครั้งก็เป็นผู้ศึกษานางใน ฟ้อนรำและเล่นลครใน⁵²

2. หญิงชาววังชั้นกลาง คือหญิงที่ไม่ได้ถวายตัวทำราชการ มักเป็นลูกคหบดี ผู้ปกครองปรารถนาจะให้ได้รับการอบรมอย่างชาววังจึงส่งเข้าไปถวายตัวเป็นข้าหลวงอยู่กับเจ้านายพระองค์หญิง หรืออยู่กับท่านผู้ใหญ่ในพระราชวัง แต่ก็ยังเป็นเด็กคอยรับใช้และศึกษาจนสำเร็จการศึกษา และถ้าหากจะมีครอบครัวก็ลาออกจากความเป็นหญิงชาววังและนางคนที่ชอบอยู่ในวังก็เลยอยู่ไปจนแก่ก็มี

โอกาสในการศึกษาอบรมของสตรีชาววังในชั้นกลางนี้จะน้อยกว่าในระดัสูง เพราะเหตุว่าจะต้องมีหน้าที่คอยปรนนิบัติรับใช้เจ้านาย

⁵²สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์, สตรีไทย , หน้า 21.

* การแสดงลครในซึ่งใช้ผู้หญิงแสดงล้วนเป็นลครหลวงเล่นได้แต่ในวัง บทร้องและบทรำเต็มไปด้วยความประณีต ส่วนลครนอกนั้นเป็นลครตามพื้นบ้านและใช้ผู้ชายแสดงล้วน ๆ ฉะนั้นลครในอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สตรีในวังต้องอ่านออกเขียนได้ การเล่นลครในมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว จากข้อความที่ว่า

.....	.....
ฝ่ายฟ้อนลครใน	บริรักษ์จักรี
โรงวิมลคีรีมี	กลลบบบแลชชาย
ล้วนสรรคสกรรจนา	อรอนลอออาย
โครยลขยอถวาย	จิกตเพื่อละเมอฝัน

(พระมหานาคคัคคทาทราย: บุญโฉวาทคำฉันท์)

ถึงสมัยรัชกาลพระพุทธเลิศหล้านภาลัยลครในยิ่งเจริญยิ่งขึ้น ด้วยทรงมีพระราชประสงค์จะให้ลครหญิงของหลวงเล่นเรื่องอื่น ๆ สู้ลครผู้ชาย จึงเป็นโอกาสให้สตรีในวังมีโอกาสได้เรียนรู้หนังสือโดยทางอ้อมมากยิ่งขึ้น

(พงศอนันท์ สุขขจร, ประวัติการศึกษาไทย ที่ระลึกครบห้ารอบ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ กาวหนา, 2515), หน้า 53.

พระองค์หญิงค้าย อย่างไรก็ตามยังมีโอกาสได้ศึกษาจนสำเร็จแม้ว่าจะไม่ละเอียดลึกซึ้งเท่าชั้นสูงก็ตาม⁵³

3. หญิงชาววังชั้นต่ำ ไค้แกทวักโซลน* คนรับใช้ของชั้นผู้ที่อยู่ในพระราชวังจะไม่ได้รับการศึกษาอะไรอย่างชาววังชั้นสูง หรือชั้นกลางเลย แต่อาจจะได้รับประสบการณ์จากการที่ได้มีโอกาสรับใช้สอยใกล้ชิดเจ้านายที่ได้รับคำสั่งให้ช่วยทำในกิจการต่าง ๆ จนเกิดความรู้ขึ้นไ้ทั้งทางตรงและทางอ้อม

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสนใจในค่านหนังสือของสตรีชั้นสูงมีมากขึ้นภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ สตรีชาววังมิได้ศึกษาอักษรวิเชียรจากพระองค์หญิงซึ่งทรงสอนให้แต่อย่างเดียว หากยังไปรบกวนเกล้าฯ ให้เด็กหญิงลูกผู้ที่อยู่ในวังเรียนอ่านและเขียนหนังสือไทยและหนังสือขอม โดยให้อาลักษณ์เป็นอาจารย์สอนผู้ที่เรียนสำเร็จจะได้รับราชการเป็นเสมียนและได้เป็นครูถวายพระอักษรแก่เจ้านายที่ทรงพระเยาว์ที่ปรากฏชื่อ เช่น คุณแสง คุณปาน ธิดาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ทานนถ ธิดาพระศรี วิโรจน์ เป็นต้น⁵⁴ การที่พระองค์สนใจในค่านการศึกษาของสตรีชั้นสูงมากขึ้นอาจเป็นเพราะจากการที่ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้มีชาวตะวันตกคือพวกสอนศาสนาโดยเฉพาะที่นับถือคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ได้เข้ามาเผยแพรศาสนาและจากการเผยแพรศาสนาที่ค่นำวิทยาการตะวันตกมาเผยแพรด้วย เช่น การรักษาพยาบาล การพิมพ์ ฯลฯ มีขงชั้นนารี

⁵³ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จเอก, หน้า 92.

⁵⁴ พัทธการ บังเจริญ และ สุวดี ชนประสิทธิ์พิศานา, (รายงานผลการวิจัย ทุนวิจัยรัชกาลที่หกสมโภช เรื่อง "การศึกษาและผลกระทบตอสังคมไทยในสมัยต้น รัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2394, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 103.

*โซลน คือ ลูกหมู่คนหลวงที่เป็นหญิง ส่วนลูกหมู่คนหลวงที่เป็นชายเรียกว่าไพร่หลวง โซลนมีหน้าที่ตามกฎหมายเกินกว่าต้องถูกเกณฑ์ให้ยัดยัดเปลี่ยนเป็นเวรเข้ารับราชการในพระราชวัง มีหน้าที่สำหรับรักษาประตูวัง และรับใช้เป็นกรรมกรในงานต่าง ๆ

ให้นำเครื่องพิมพ์ดีดเข้ามาในไทยเป็นครั้งแรก ซึ่งต่อมาก็เป็นประโยชน์ต่อวงการศึกษามาก⁵⁵ ประกอบกับช่วงนี้เป็นยุคที่ตะวันตกเริ่มแพร่ขยายลัทธิ "ลาอาณานิคม" มาทางเอเชียอาคเนย์ พวกเจ้าชาย ขุนนางระดับสูงต่างก็ตระหนักดีว่าเป็นการหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะไม่ติดต่อกับชาวตะวันตกนั้น ดังนั้นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ต่อไป ควรเป็นผู้นำหน้า ขอมรับอิทธิพลของตะวันตก* ซึ่งในรัชสมัยนี้เจ้านายที่ทรงพระปรีชาสามารถ แต่ "หัวเก่า" จะไม่ได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายและขุนนางโดยทั่วไป คงจะเห็นได้จากคำโคลงต่อไปนี้

ในปลายรัชชัตถิยเจ้า	เจิ้งเฉช
ครอบงุมทบางเหตุ	แกทาว
กรมหลวงวิษัณวเรศ	ลือกระฉอน เมืองเรา
แหลมละเมียดพระเกียรติกา	เกือบชั้น กล้วยงศ์
แต่ทรงพระทริศำ	เก่าเกิน สมัยพอ ⁵⁶
.....	.....
.....	.....

⁵⁵สุพรรณิ กาญจนมริติ, บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 25-26.

⁵⁶พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, โคลงลิลิตมหามงกุฎราชกุมารานุสรณ์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าวิธภากร วรารมณ (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2519), หน้า 68.

* ในรัชสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่อิทธิพลตะวันตกเริ่มหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทย ซึ่งการที่พระองค์กล่าวว่าคุณาประเทศของ "เป็นผู้นำหน้าและยอมรับอิทธิพลของตะวันตก" ซึ่งอิทธิพลตะวันตกช่วงสมัยของพระองค์จะมีด้านสาธารณสุข ด้านการศึกษา โดยเข้ามาในรูปแบบของ การเผยแพรศาสนา และการเข้ามาทำสนธิสัญญา เช่น สนธิสัญญาเบอร์นี ในสมัยของพระองค์ เป็นต้น การเริ่มยอมรับสิ่งใหม่ ๆ ของต่างชาติ โดยเฉพาะกรณีการศึกษาทำให้ผู้นำประเทศทรงสนับสนุนการศึกษาให้ดีขึ้นด้วย

กึ่งที่กล่าวมาแล้วข้างบน - ผู้วิจัย

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตระหนักว่าวิธีเดียวที่จะรักษาประเทศไทยไว้ได้ก็คือการยอมรับอิทธิพลตลอดจนความก้าวหน้าทาง ๆ ของตะวันตกมาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย⁵⁷ โดยพระองค์ทรงยกตัวอย่างประเทศญี่ปุ่นที่ปรับปรุงประเทศจนสามารถทำให้ประเทศ "ดูเหมือนได้เปลี่ยนแปลงการเมืองให้เรียบร้อยคล้าย ๆ กับคนชาวยุโรป"⁵⁸ และการยอมรับวิทยาการทาง ๆ ของชาวตะวันตกต้องเป็นแบบ "ค่อยเป็นค่อยไป"⁵⁹ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าบางสิ่งบางอย่างที่เกิดขึ้นใหม่ราษฎรโดยทั่ว ๆ ไปอาจยังไม่เข้าใจและไม่สามารถรับได้ในทันที ถึงพระราชดำริสทอนหนึ่งว่า "การที่จะทำนุบำรุงรักษาหรือจะจัดแจงการใหม่ ๆ ให้เร็วทันประสงค์นั้น ฝ่ายคนสยามยังไม่เคย ไม่ใครจะเข้าใจของค่อย ๆ ย่อง ๆ ก้าวไปคล้ายกับคนที่เดินในน้ำที่แคบที่มีก ถ้ามีค้ำข้างหลังบ้างหรือจะเข้าไปไม่ทันใจก็ขออย่าเพิ่งถือน้ำ ค่อยแก้ไขไปก็เห็นว่าก็จะดีขึ้น"⁶⁰ และสิ่งที่พระองค์จะทรงแก้ไขโดยรีบด่วนก็คือการให้ประชาชนได้ "รู้หนังสือ" เพราะคนที่ยังไม่รู้หนังสือยังมีอีกจำนวนมาก ถึงพระราชหัตถเลขาของ พระองค์ตอนหนึ่งว่า

. . . คนชาวสยามก็มีปกติจารีต ความสำเนียงท่วงทีถึงร้าย ถึงโจก ถึงเซลา. . . ชาวบ้านก็ปะปนกันหลายภาษา คือ ศาสนาตลอดจนปลูกจารีตทาง ๆ กัน ไซ้ตัวหนังสือก็ต่างกัน อานกันไคตามูแต่พวก ๆ หนังสือน้อยอย่างหนึ่งในภาษาหนึ่งจะอานไคเขาใจตลอดกันไม่ก็ไค คนที่รู้อาน ไร่ ไร่หนังสือไคนั้นก็มีน้อยกว่าคนที่ไม่รู้ ไร่รู้อานหนังสือเลยหลายเท่า...⁶¹

⁵⁷ เอ บี กริสไวลด์ (แต่ง), ม.จ.สุภัทรทิศ ทิศกุล (แปล), พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิพนธ์โดยเสด็จพระราชกุศลในนามมงคลสมัยพระชนม์มายุเสมอด้วยสมเด็จพระราชาธิบดี, วันที่ 29 สิงหาคม 2508, หน้า 1-3.

⁵⁸ หอสมุดแห่งชาติ, จกหมายเหตุการณ์กาลที่ 4, เลขที่ 487, มปป., มพท.

⁵⁹ เอ บี กริสไวลด์ (แต่ง), ม.จ.สุภัทรทิศ ทิศกุล (แปล), เรื่องเดียวกัน.

⁶⁰ หจช. เอกสาร ร.4 1ก/8 สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ที่ 3 ตั้งกรุงสุโขทัย ใหญ่ประเทศสปรจากรุงสยาม.

⁶¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 3 (พระนคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ 2506), หน้า 134-135.

จากพระราชหัตถเลขาถึงเกล้าฯ ทอจะสรุปถึงสภาพการรู้หนังสือ (การศึกษา) ในสมัย
พระองค์คือ

- 1) คนที่รู้หนังสือมีน้อยมาก (คนที่รู้หนังสือมีน้อยกว่าไม่รู้)
- 2) การเรียนรู้นั้นควรจะรู้ทั้งภาษาของประเทศ
และภาษาต่างประเทศด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความเห็นว่าการปรับปรุงประเทศ สิ่งแรก
ที่จะกระทำก็คือให้ประชาชนรู้หนังสือ (คือมีการศึกษานั้นเอง) เพราะการที่ประชาชนรู้
หนังสือย่อมเข้าใจและยอมรับในการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าได้
และทางด้านภาษาและขนบธรรมเนียมประเพณีจะเป็นความทองการของบ้านเมืองข้างหน้า
พระองค์ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับพวกมิชชันนารีอเมริกัน คือหมอมวยรักเลย⁶² และต่อมา

---

⁶²เอ บี กริสไวลด์ (แต่ง), มจ.สุภัทรทิศ คีศกุล (แปล), พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 37.

พวกมิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามาเผยแพรศาสนาิกายโปรแตสแตนท์ได้เข้ามามี
บทบาททางด้านการศึกษาในประเทศไทยครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2371 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยหมอกฤษดาฬ และหมอมอสัน แห่งสมาคมมิชชันนารีลอนดอนได้
รายงานให้คณะมิชชันนารีอเมริกันให้มาสอนศาสนาแก่ชาวจีนในประเทศไทย และต่อจากนั้นก็
มิชชันนารีอเมริกามาสอนศาสนาแก่ชาวจีนในประเทศไทย และเข้ามาอยู่ในเมืองไทยมากขึ้น
ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 คณะคือ คณะเบบติสต์ ประกอบด้วยหมอยอนส์ หมอสมิช และหมोजินเลย
คณะเพรสไบทีเรียล ประกอบด้วยหมอเฮาส์และหมอมัททูน และคณะอเมริกันมิชชันนารี ประกอบ
ด้วยหมอมวยรักเลยและหมอหัสกัน

มิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามาเผยแพรศาสนาิกายโปรแตสแตนท์ในช่วงสมัยรัชกาลที่
3 ถึงเกล้ามาแล้วนั้น บางคนก็เป็นแพทย์ เป็นนักวิทยาศาสตร์ เป็นครูอาจารย์ เป็นนักหนังสือพิมพ์
และนิยมใช้อาชีพทนต์ให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม พร้อมกันไปกับการสอนศาสนาและคน
ไทยส่วนใหญ่นั้น ประทับใจในความเป็นนายแพทย์ของมิชชันนารีอเมริกัน จึงเรียก
ว่า "หมอ" แต่มักจะเรียกพวกมิชชันนารีโรมันคาทอลิกว่า "บาทหลวง" ทั้งนี้เพราะพวก

โรมันคาทอลิกถือตัวว่าเป็นพระและมุ่งแต่จะเผยแพรศาสนาเป็นสำคัญ ไม่เอื้อเฟื้อใน
วิทยาหาหนใหม่ เหมือนพวกมิชชันนารีอเมริกัน (จาก กองสถิติและวิเคราะห์สภา
การศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, การศึกษาเอกชนในประเทศไทย,
2526, หน้า 4.

ก็ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับหมอเจซี คาสเวล (Jesse Caswell) และหมอเฮาส์⁶³ (House) จนมีพระปรีชาสามารถในทางภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี ซึ่งก็เป็นคุณลักษณะอันหนึ่งที่ทำให้หม้อ่านาจตะวันตกมีความเคารพและนับถือในพระองค์⁶⁴ พระองค์ทรงปรารถนาถึงสาเหตุจะต้องเรียนภาษาอังกฤษไว้ก่อนหนึ่งว่า

แต่แผ่นดินก่อนมาพวกข้าฯ ยังไม่ได้เป็นใหญ่ในราชการแผ่นดิน แต่เห็นว่าตุกรองแผ่นดินในครั้งนั้นคึกการเป็นโบราณ ๆ พัง ๆ นึก ทุก เจรจากันไม่เข้าใจ กลัวว่าทำไป ๆ กลัวจะอุมคว่ามหงายลง และเห็นว่าอายุ ทั่ว ยังหนุ่มอยู่ จะอยู่ไปไถ่ ๆ จึงคิดอ่านจะเรียนหนังสือและภาษาอังกฤษ หมายว่าแตกฉานวายังไม่ไถ่ วาราชการแผ่นดินเพราะใ้ใจภาษาที่รู้จะเป็นที่พึ่งค้ำ แ่กตัวเองไ้คองอย่างหนึ่ง ไ้รู้จะวออย่างไร คออย่างไร จะอยู่ที่นี้ ฤจะนำไปข้างไหน ภาษากรวักก็วภาษาแคว. . .⁶⁵

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นความลำบากในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อติดต่อกับชาวต่างประเทศ ทำให้พระองค์ทรงเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาภาษาอังกฤษเป็นอย่างมาก และด้วยความรู้ความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดีทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนทำให้พระองค์ท่านได้รับประโยชน์หลายประการคือ

- 1) ไ้มีโอกาสศึกษาหาความรู้ความทันสมัยต่าง ๆ จากพวกมิชชันนารีและจากหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ ที่เป็นภาษาอังกฤษในสมัยนั้น
- 2) ไ้ทรงทราบถึงลักษณะ อุบนิสัยใจคอ ตลอดจนธรรมเนียมประเพณีของพวกตะวันตก

⁶³ แอ้ม มอบ โล้ว มอฟแท้ท (แ่ง), นิจ ทองโสภิต (แปล), แผ่นดินพระจอมเกล้า (สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520), หน้า 27.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁵ จดหมายเหตูรัชกาลที่ 4, จดหมายถึงพระพิเทศภานิช กงสุลสยามเมืองสิงคโปร์ พ.ศ.2408, เลขที่ 117, จศ.1228.

3) ไท่ทรงทราบความเคลื่อนไหวของชาติต่าง ๆ และ เหตุการณ์บ้านเมือง⁶⁶

จากความสำเร็จของภาษาอังกฤษดังกล่าว เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอ พระเจ้าลูกเธอทั้งหลายทรงเจริญพระชันษามากขึ้น พระองค์ก็แสดงพระราชดำริ
ไว้ว่า "ในภายหน้าเห็นจะมีอาชญาที่สำคัญสำหรับเราอย่างเกี่ยวคือปากของเราและใจของ
เราให้เพียบพร้อมไปช่วยเหตุมาก และเขาวนั้ไหวพริบ ก็เห็นจะพอเป็นทางตัวเราเอง
ได้"⁶⁷ ทั้งนี้พระองค์ทรงให้พวกมิชชันนารีให้ส่งสกริในคณะมิชชันนารีไปสอนภาษา
อังกฤษ แก่พวกสกริในวังหลวง คร.เฮาส์ ไท่บันทึกเกี่ยวกับการขอร้องไว้ ดังกล่าวไว้
"คร.บรักเลย์และ มร.โจน ไท่รับหนังสือจากราชเลขาณุกการแห่งพระมหาราชวัง มีความ
ว่าในหลวงทรงทราบจากพระยาสุริยวงศ์ และพระนาชไวยว่า ภริยาของพวกมิชชันนารียิน
ยอมที่จะไปทำการสอนภาษาอังกฤษให้แก่สาวสนมและนางกำนัลโดยผลัดเปลี่ยนกัน"⁶⁸
สกริมิชชันนารีที่ทำหน้าที่สอนคือมิสซิส ที บี บรักเลย์ มิสซิส สตีเฟน มัตตูน และ มิสซิส
เจซี โจน โดยสอนอาทิตย์ละ 6 วัน หญิงทั้งสามคนเปลี่ยนเวรกันสอนอาทิตย์ละ 2 วัน
ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกที่มีมิชชันนารีเข้าไปสอนถึงในวังของพระมหากษัตริย์นับเป็นครั้งแรก
ในโลก⁶⁹

⁶⁶ อิศเรศ ฐิติมานะกุล, พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระ
พระปิยะเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการริเริ่มทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, เทศาภิบาล
81 (8 สิงหาคม 2529), หน้า 34.

⁶⁷ มาร์กาเรท แลนคอน (แต่ง), กัญหา แก้วไทย (แปล), แอนนาทึบ
พระเจ้ากรุงสยาม, หน้า 154.

⁶⁸ George Haws Feltue, หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4, หน้า 66.

⁶⁹ เคนเน็ท อี แวล์ส, ประวัติศาสตร์โปรแตสแตนท์ในประเทศไทย 1828-1958,
สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย, หน้า 30.

คร. เฮาส์ ถือว่าการสอนหนังสือชาววังนี้เป็นทำให้การศึกษาชาววังที่มีแบบแผนเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และเป็นงานชิ้นแรกของงานประเภทนี้ก่อนประเทศอินเดีย 5-6 ปี จำนวนนักเรียนในทอนแรกขึ้นอย่างรวดเร็วมาก มีราว 25-30 คน ภายหลังจากความนิยมของใหม่หมดไป สตรีหลายคนไม่มาเรียน มี 2-3 คนที่สนใจพยายามเรียนจนถึงที่สุด และเชิญครูไปห้องพักส่วนตัว เพื่อต้องการเรียนสนทนาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น⁷⁰

ทวทสทมิชชันนารีได้เข้าไปสอนในวังติดต่อกันเป็นเวลานานกว่า 3 ปี ต่อมาได้ถูกห้ามโดยกระทันหัน ไม่ให้เข้าไปในวังและไม่มีคำอธิบายชี้แจงถึงเหตุผล บางคนสันนิษฐานว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วในเรื่องอิทธิพลในทางศาสนาแก่บัณฑิตของ คร. เฮาส์ ได้อธิบายเหตุผลไว้ว่า การที่มีการเปลี่ยนแปลงเป็นเพราะพระเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วมิชชันนารีเพราะเหตุว่ามีจดหมายฉบับหนึ่งคำทูลติเตียนพระนิสัยของพระองค์ ซึ่งปรากฏตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งในเมืองสิงคโปร์และพระองค์ทรงกล่าวหาว่ามิชชันนารีคนหนึ่ง เป็นคนเขียนจดหมายคำทูลพระองค์⁷¹

แต่มีหนังสือบางเล่มที่กล่าวว่าการที่รัชกาลที่ 4 ทรงห้าม มิชชันนารีเข้าไปสอนในพระบรมมหาราชวังนั้นเป็นเพราะไม่ทำตามที่พระองค์ทรงมีพระประสงค์ เช่นมีการสอนศาสนาคริสต์เถื่อนและประณามเรื่องการเมืองมีหลายพระองค์ว่าเป็นความชั่วร้าย ซึ่งกล่าวเช่นนั้นทำให้พระองค์ทรงห้ามมิชชันนารีเข้ามาสอนหนังสือต่อไป⁷²

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน.

⁷² W.S. Bristowe, Lewis and The King of Siam (London: Chatto & Windus Ltd., 1976), pp.21-22.

* จากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีประกาศเกี่ยวกับเจ้าจอมหม่อมมาดทั้งที่กล่าวมาแล้ว ส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยคาดคะเนมาจากเรื่องนี้คือ ทวทสทมิชชันนารีเข้ามาสอนในวัง แล้วอาจนำเรื่องของนางสนมต่าง ๆ ที่พิมพ์และเผยแพร่ที่สิงคโปร์ เป็นต้น

เมื่อพระองค์ทรงห้ามพวกมิชชันนารีเข้ามาสอนในพระบรมมหาราชวัง ทรงจ้างครูจากสิงคโปร์มาสอน ซึ่งไค่จางนางแอนนา เลียวโนเวนส์ มาสอนโดย ทรงตรัสกับนางแอนนาว่า "เรามีลูก 67 คน เธอจะท่องบรมสั่งสอนลูกเหล่านี้เพื่อเรา เช่นเดียวกับภรรยาของเราหลายคนที่ยากเรียนรู้อังกฤษ"⁷³ และพระองค์ทรง ใ้ไค่กกลงกับนางแอนนาว่าไม่ให้สอนพระราชโอรสพระราชธิดาเลือกในศาสนาคริสต์นิกาย เหมือนหมอสอนศาสนาอเมริกัน ทั้งนี้พระองค์ทรงกล่าวว่า "เรามีความหวังว่าในการทํา การสอนการศึกษาให้กับเราและลูก ๆ ของเรา ผู้ซึ่งภาษาอังกฤษเรียกว่าเป็นผู้ที่อยู่ใน คินแดนนี้ใคร่น ท่านจะพยายามทำดีที่สุดเพื่อความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์และ วรรณคดี แต่ไม่ใช่เพื่อเปลี่ยนเป็นศาสนาคริสต์นิกาย"⁷⁴

การสอนหนังสือในครั้งนั้นไค่แบ่งออกเป็นสองผลึกคือผลึกเข้าสอน บรรดาพระราชโอรสและพระราชธิดา ซึ่งมีพระชนมายุระหว่าง 5-11 พรรษา ส่วน ภาคยานั้นสอนบรรดาเจ้าจอมมารคาและเจ้าจอมที่ยังสาวทั่วไป และสอนวันละ 3 ชั่วโมง⁷⁵

การสอนหนังสือแก่สตรีชั้นสูงในวังนี้แม้ว่าเป็นการยอมรับเอาความรู้ และวัฒนธรรมตะวันตกและวิทยาการใหม่ ๆ จากการสอนแบบเดิมที่เรียนการเรือน ทั่ว ๆ จะมาสู่การสอนอย่างมีระบบแบบแผนตามแบบวิธีของพวกตะวันตก ช่วงนี้แม้ว่าเป็น

⁷³ สมบัติ พลายน้อย, ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2516), หน้า 42.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

* มีพระองค์เจ้าหญิงยี่งเยาวลักษณ์ อัครราชสุภา ซึ่งเป็นธิดาองค์แรกใน รัชกาลที่ 4 (ที่ 1 ในเจ้าจอมมารคาแพ) มีพระชนมายุได้ 11 พรรษา เจ้าฟ้าจุฑาลงกรณ์ ก่อนนั้นมีพระชนมายุได้ 10 พรรษา ที่พระชันษาน้อยที่สุดได้แก่เจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล โสภณภควดี มีพระชนมายุเพียง 5 พรรษา

การเริ่มของการศึกษาของสตรีชั้นสูงที่ไค้เรียนค่าน "วิชาการ" ค้วย เป็นการเรียนรู
หนังสือของสตรีอีกกระทงหนึ่ง

การศึกษาของสตรีสามัญชน

การศึกษาของสตรีสามัญชนในระยะต้น ๆ รัตนโกสินทร์นั้นจะไม่ได้รับ
การศึกษาแบบสตรีชั้นสูงแต่จะเป็นการศึกษาภายในครอบครัวโดยที่ผู้ให้การศึกษาอบรมมัก
จะเป็นมารดาหรือญาติผู้ใหญ่ บิดามารดามักจะไม่นิยมให้เอาเรียนเขียนอ่านถึง เช่น เด็กชาย
ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสาเหตุหลายประการ กล่าวคือเรียนแล้วไม่ทราบว่าเอาไปทำอะไร
ไค้ "เพราะธรรมเนียมสตรีไทยนั้นยังคงถือว่าสตรีเป็นช้างเท้าหลัง" จึงไม่จำเป็นอย่าง
ไค้ที่จะเรียนหนังสือ ดังเช่นปลาเล็กชั้ไค้กล่าวถึงการศึกษาของสตรีตอนหนึ่งว่า "การศึกษา
ของเด็กหญิงมีการสอนให้ทำครัว ทำน้าพริก ทำขนม มวนบุหรี่และจับพลู"⁷⁶ และจากสภาพ
การศึกษาที่จัดในวัดคังนั้นสตรีจึงไม่มีโอกาสเรียนแบบชายไค้ และแม่แควรรวมคคิในสมัยก่อน
ก็กล่าวถึงการศึกษาของสตรีสามัญชนเช่นในเรื่องขุนช้างขุนแผน ไค้กล่าวถึงการศึกษาอบรม
ของนางพิมพิลาไล เมื่ออายุ 5 ขวบ คังปรากฏว่าไค้ศึกษาในเรื่องเขียนปักถั๊กจ้อย
คังขอความว่า

เลี้ยงมากไค้หาชวบปลาย	รูปกายงามยิ่งพริ้งเพรา
.....	.....
สอนเขียนปักถั๊กทองขวาง	ที่รุ่นราวคราวนางไม่เปรียบไค้... ⁷⁷

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย:
ขุนช้างขุนแผน

⁷⁶กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ (พิมพ์เป็นที่ระลึกใน
วันฉลองครบรอบหกสิบปีของกระทรวงศึกษาธิการ) 1 เมษายน พ.ศ.2495 (กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2495), หน้า 2.

⁷⁷เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ,
2510), หน้า 57.

การศึกษาของนางพิมพ์ลาไลเป็นการศึกษาในครอบครัวที่มีมารดาเป็นผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้และคงจะได้ศึกษาธรรมเรื่อยมาจนกระทั่งอายุประมาณ 15 ปี มีฝีมือในการปักไหม ประดิษฐ์แกะสลักมะละกอ ชินปัก ตลอดจนมีความรู้อ่านเขียนหนังสือได้เพราะค่านิยมของผู้หญิงในสมัยก่อนที่ว่า "จะต้องอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน" ไม่ต้องเรียนเหมือนชาย นาน ๆ จึงจะออกไปสังคมนอกบ้านแหล่งที่จะเป็นชุมชนและพบกันคือวัดจากการที่สมัยก่อนเมื่อมีงานเทศน์มหาชาติดูเหมือนจะถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ มักจะนิยมนำอาหารสดเป็นเครื่องกรวด มีการนำผลไม้แกะสลักออกเป็นรูปต่าง ๆ ไปถวายแด่พระภิกษุและในโอกาสนี้เองที่สตรีได้ใช้วิชาฝึกฝนมาแสดงผลงานให้เป็นที่ประจักษ์ต่อชาวกำนัน เช่นจากวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนตอนหนึ่งว่า

.....	.....
บางเอามะละกอมาผัดคัก	ช่วยกันแกะสลักเป็นหลักหนา
แล้วยอมสี่สอกร้ามทา	ประคัม ประคองเป็นที่ศิขรินทร์
แกะเป็นราชสีห์สิงห์ซัด	เหยียบหยกยืนอยู่เจ็ดฉัตร
แกะเป็นเทพพนมพรหมินทร์	พระอินทร์ลือแก้วแล้วเหาะมา
และรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ	ผาคันเดินขยของล่องเวหา
ยกไปให้เขาโมทนา	ฝูงช่างก็รับไปในทันที ⁷⁸

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย: ขุนช้างขุนแผน

ลักษณะการศึกษาของสตรีจากที่ไกลลาวไปนี้ เซอร์จอห์นเบาริง* ใ้วิจารณ์การศึกษาของสตรีไทยไว้ว่า "การศึกษาเป็นไปอย่างเชื่องช้า มีหลายคนเก่งทางด้านดนตรี แต่กิจธุระที่

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

* เซอร์จอห์นเบาริง เป็นชาวอังกฤษผู้ได้รับแต่งตั้งจากสมเด็จพระเจ้าวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษให้เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีและการค้ากับประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและอยู่ในประเทศไทย ช่วงเวลา 33 วัน คือตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม-25 เมษายน พ.ศ.2398.

(วริยา ศิวะศิริยานนท์ และหวิวัฒน์ ปุณศรีวิวัฒน์, บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทศวรรษของชาวตะวันตก สมัยอยุธยา-พ.ศ.2475, หน้า 147.

สำคัญของสตรีได้แก่การดูแลกิจการภายในบ้าน"⁷⁹ ซึ่งนางสาว เอ็ม แอล คอร์ท (M.L.Court) มิชชันนารีสตรีโคกตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการศึกษาของสตรีไว้ค่อนข้าง แสดงให้เห็นถึงสถานภาพของสตรีไทย ตลอดจนการศึกษาคือสตรีไทยมีเสรีภาพมากกว่า สตรีในต่างประเทศตะวันออกเกือบทั้งหมด แต่ถึงกระนั้นก็ยังถูกกฏฐานะและได้รับการพิจารณาให้ต่ำกว่าชายมาก และเป็นความจริงที่สำคัญว่าแม่ชายจะได้รับการศึกษาในวัด มาก่อนเป็นเวลาับศตวรรษแต่ยังไม่เคยปรากฏว่าใครมีโรงเรียนสำหรับสตรีในพื้นที่บ้าน มาก่อนเลย แต่อย่างไรก็ตามมีสตรีเป็นจำนวนมากที่เกี่ยวข้องที่ต้องเรียนอ่าน เขียนภายใน ครอบครัวของตนเท่านั้น สตรีจะได้รับการศึกษาตามแบบเดิมนี้อ้อมมาจนกระทั่งพวก มิชชันนารีได้เข้ามาจัดการศึกษาเพื่อสตรีโดยทั่วไป⁷⁹

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่าการศึกษาของสตรีในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411) ระหว่างสตรีชั้นสูงและสตรีสามัญนอกจากจะแตกต่างกันในเรื่องความซับซ้อนของพิธีกรรมตลอดจนประเพณีวัฒนธรรมระหว่างสองกลุ่มนี้แล้วยังแตกต่างกันในเรื่องของโอกาสที่จะได้รับการศึกษา คือสตรีในพระราชวังจะมีโอกาสศึกษามากกว่าสตรีโดยทั่วไป และสถานที่ที่จะศึกษาคือสตรีชั้นสูงจะศึกษาในวังตามตำหนักต่าง ๆ โดยมีครูสอน แต่สตรีสามัญชนเรียนตามบ้านคือถ้าครอบครัวนั้น ๆ สนใจในก้านวิชาความรู้และเห็นถึงความสำคัญของสตรีในครอบครัวนั้น ๆ ก็จะได้รับความรู้จากการถ่ายทอดวิชาการเรือต่าง ๆ จากมารดา แต่ถ้าครอบครัวไหนไม่สนใจที่จะให้สตรีได้ศึกษาโดยการถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุตรก็จะขาดวิชาความรู้ที่ควรจะมีเพื่อจะได้ยอมรับปฏิบัติต่อไป

การศึกษาของสตรีไทยช่วงนี้ระยะแรก ๆ มีลักษณะคล้าย ๆ กับสมัยอยุธยา แต่จะต่างจากสมัยอยุธยาเมื่อเริ่มมีมิชชันนารีและชาวตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ศาสนาและมาติดต่อกับประเทศไทย ถึงแม้ว่าการศึกษาของสตรีจะเป็น "ผลพลอยได้"⁸⁰ ของการเผยแพร่ศาสนาก็ตามแต่ก็เป็นจุด "เริ่มต้น" ของการศึกษาของสตรีในระยะต่อมา

⁷⁹ สุพรรณณี ภาณุพันธุ์ทิพย์, บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 122.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน.

คือในสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไ้มีโรงเรียนราษฎรสำหรับสตรีแห่งแรก โดยตั้งขึ้นที่จังหวัดเพชรบุรี เมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) โดย นาง เอส จี แมคฟาร์แลนด์ (Mrs. S.G. McFarland) เป็นผู้จัดตั้งขึ้น⁸¹ ซึ่งเรื่องราวของโรงเรียน Dr. George Bradley McFarland ไ้กล่าวว่

งานชิ้นแรกที่มีค่าของข้าพเจ้าลงมือกระทำคือ สร้างโรงเรียน... โดยโรงเรียนหลังแรก ๆ เป็นอาคารเล็ก ๆ ตั้งอยู่ตรงคานหนาของบริเวณสถานที่เก่า พื้นยกสูงพนักิน 3 ฟุต ผนังกานหนึ่งเป็นอิฐ อีกสามกานซึกแกะหลังคามุงควยจาก และโรงเรียนไซเป็นทั้งโบสถ์และเป็นทั้งโรงเรียน⁸²

สำหรับการเรียนการสอน ไ้กล่าวว่

เดือนเมษายน มารดาของข้าพเจ้าเริ่มตั้งโรงเรียนฝึกการฝีมือ สำหรับสตรีและเด็กขึ้นเป็นแห่งแรกในประเทศสยาม มีครูเรียนการเย็บผ้า แคุเขาเหล่านั้นก็ควางานขานและงานทอขนามีค่าสำคัญกว่ จึงทองถึงกับจางใหม่มาเรียนกัน เสื้อ ระบาย ี ๆ ที่ทานสอนให้เขาซึก เขาเย็บสำหรับใส่เองนั้นแพรหลายเป็นแบบไซกันหัว มารดาของข้าพเจ้าเป็นผู้นำจักรเย็บผ้าไปไซในจังหวัดเพชรบุรีเป็นคนแรก⁸³

โรงเรียนสตรีที่จัดตั้งขึ้นในจังหวัดเพชรบุรีจะเป็นลักษณะที่สอนทั้งหนังสือในโรงเรียนและในขณะที่เดียวกันก็สอนในค่านอาชีพ โรงเรียนนี้ก้าวหน้ามากขึ้น และไ้รับการอุดหนุนจากคณะกรรมการแห่งเทศไซที่เรียนส่งเงินช่วยเหลือจำนวนหนึ่ง และไ้ขยายอาคารเรียนเพิ่มขึ้น นอกจากวิชาซึกเย็บเสื้อผ้าแล้วก็มีการสอนวิชาทำครัว อ่าน เขียน ทำเลข สุขศึกษากว่⁸⁴

นอกจากนี้แล้ว ในพ.ศ. 2410 นางแมคจิวารี เปิดชั้นรับนักเรียนหญิงที่จังหวัดเชียงใหม่และตั้งโรงเรียนขึ้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ในขณะที่นั้นทั้งจังหวัดเชียงใหม่

⁸¹ เส่ท่อน สุภโสภณ, ประวัติโรงเรียนราษฎรแห่งประเทศไทย, หน้า 50-51.

⁸² เรื่องเดียวกัน.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 54.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน,

ผู้หญิงอ่านหนังสือออกเพียง 2 คนเท่านั้น⁸⁵

นอกจากมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์แล้ว มิชชันนารีโรมันคาทอลิก
ก็มีส่วนช่วยในการจัดการศึกษาของสตรีไทยด้วยเหมือนกัน คือ พ.ศ.2397 มิชชันนารี
โรมันคาทอลิกของฝรั่งเศสตั้งโรงเรียนขึ้นที่จังหวัดจันทบุรี รับนักเรียนชายและนักเรียน
หญิง สอนให้อ่าน เขียน ร้องเพลงและสอนเลข ตลอดจนคริสตธรรมด้วย

จากการจัดตั้งโรงเรียนของพวกมิชชันนารีศาสนาคริสต์นิกายโปรเตส
แตนต์และคาทอลิกนั้น นับว่าเป็นการขยายการศึกษาของสตรีสามัญชนและสตรีโดยทั่ว ๆ
ไป สามารถเลือกเรียนได้ตามความสนใจที่จะเรียน ทำให้สตรีไทยมีโอกาสดำเนินการศึกษา
ศึกษามากยิ่งขึ้น และเป็นไปอย่างกว้างขวาง และก็เป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาในระบบ
โรงเรียนของสตรีเป็นครั้งแรกด้วยนั่นเอง

---

⁸⁵สภาสตรีแห่งชาติในพระบรมราชินูปถัมภ์, สตรีไทย, หน้า 21-23.